Agata Gąsiorowska, Beata Bajcar
Zakład Psychologii Zarządzania
i Zachowań Konsumenckich
Politechnika Wrocławska

Kwestionariusz Zainteresowań Zawodowych[9] – nowe narzędzie diagnostyczne dla doradcy zawodowego

Wprowadzenie

Aktywność zawodowa, a także jej planowanie, dokonywanie zmian, radzenie sobie z problemami (np. z poszukiwaniem satysfakcjonującej pracy, czy z zagrożeniem bezrobociem), traktowana jest współcześnie jako jeden z najistotniejszych aspektów aktywności jednostki w perspektywie jej całego życia. Poziom satysfakcji osiąganej przez jednostkę na polu zawodowym zależy m.in. od tego, czy może ona zrealizować siebie (swoje zdolności, zainteresowania, wartości) poprzez swoją pracę. Działalność zawodowa i satysfakcja z tej działalności związana jest więc z osobowościowymi, temperamentalnymi i umysłowymi determinantami zachowania, i nie można jej sprowadzać wyłącznie do preferencji, ograniczonych do obszaru stricte zawodowego.

Obecna sytuacja na rynku pracy w Polsce, związana z wysokim bezrobociem, wymusza elastyczne podejście do wszelkich aspektów aktywności zawodowej, zarówno u osób poszukujących pracy, zdobywających kwalifikacje (uczących się), zamierzających zmienić pracę lub

[9] Pełniejsze informacje o Kwestionariuszu Zainteresowań Zawodowych czytelnik może znaleźć w podręczniku metody (Nosal, C., Bajcar, B., Borkowska, A., Czerw, A., Gąsiorowska, A. (2006) *Kwestionariusz Zainteresowań Zawodowych. Podręcznik metody*, Warszawa: Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej).

zawód, jak też u doradców zawodowych służących im pomocą w tych działaniach. Elastyczne podejście w doradztwie zawodowym dotyczy także problematyki diagnozy, w szczególności diagnozy zainteresowań zawodowych. Uproszczona diagnoza, odwołująca się do ograniczonej liczby wymiarów, narzucająca klientowi wynik w postaci konkretnych kategorii zawodowych, wydaje się w tym kontekście podejściem zbyt sztywnym. Alternatywą dla niej jest diagnoza oparta na podejściu „profilowym", w którym wynikiem końcowym badania jest szeroki profil zainteresowań, obejmujący wyniki różnych skal narzędzia diagnostycznego, umożliwiający wskazanie obszarów aktywności zawodowej, a nie konkretnych zawodów. Takie podejście diagnostyczne zgodne jest z założeniem Supera (za: Hornowska, Paluchowski, 2002), że każdy zawód można opisać, za pomocą szerokiego wzorca pożądanych zdolności, zainteresowań i cech osobowości. Opierając się na tym założeniu można stwierdzić, że temu samemu, konkretnemu zawodowi można w sposób efektywny przyporządkować osoby o różnych profilach zainteresowań, zdolności i cech, natomiast osobie o konkretnym profilu można zaproponować nie jeden, ale pewną klasę zawodów, w których osoba taka będzie mogła osiągnąć satysfakcję zawodową.

Przedstawiony w niniejszym artykule Kwestionariusz Zainteresowań Zawodowych (KZZ) daje właśnie takie rozszerzone możliwości diagnozy zainteresowań zawodowych. Możliwość uzyskania wyniku badania w postaci szerokiego profilu zainteresowań oznacza również brak konieczności korzystania z innych (np. stricte osobowościowych lub temperamentalnych) narzędzi psychologicznych w procesie diagnozy. Dotychczasowa praktyka doradcza wskazywała wręcz na potrzebę wspomagania diagnozy innymi narzędzi pomiarowymi (Bajcar, Gąsiorowska, 2006). Uzyskane profile indywidualne osób badanych mogą być w kolejnym etapie diagnozy odnoszone i interpretowane w kategoriach konkretnych grup zawodowych (odpowiadających danemu profilowi).

Kwestionariusz Zainteresowań Zawodowych, poza oczywistym umocowaniem w klasycznych teoriach i metodach diagnozy zainteresowań, takich jak teorie Stronga, Supera, Kudera, Hollanda czy Tracey'a, odwołuje się również do nowych tendencji na rynku pracy i w doradztwie zawodowym. Czerpie on także z innych teorii psychologicznych, m.in. z teorii pięciu wymiarów osobowości (Big Five) Costy i McCrae (1992), i Regulacyjnej Teorii Temperamentu (Zawadzki, Strelau, 1997). Wymiary zainteresowań zawodowych w KZZ odwołują się więc do wymiarów

osobowościowych, temperamentalnych i poznawczych, głębiej umocowanych w strukturze psychicznej.

Kwestionariusz Zainteresowań Zawodowych jest oryginalną metodą polską, dostosowaną do specyfiki naszego rynku pracy. Docelowo ma on zająć miejsce popularnych do tej pory metod opartych na teorii Hollanda, tj. Zestawu do Samobadania i Kwestionariusza Preferencji Zawodowych. W niniejszym rozdziale przedstawiono założenia teoretyczne i podstawy konstrukcji metody, jej charakterystyki psychometryczne (w tym rzetelność i trafność) oraz skrótowy opis sposobów interpretacji wyników. Szczegółowe informacje na temat podobieństw i różnic nowej metody w porównaniu do metod Hollanda, a także na temat procedury interpretacji wyników, znajdzie czytelnik w pozostałych rozdziałach w niniejszym zeszycie (Bajcar, Gąsiorowska, 2006).

1. Założenia teoretyczne metody KZZ

1.1. Struktura i geneza zainteresowań zawodowych

Od lat 30-tych XX wieku, kiedy to rozpoczęto systematyczne badania nad podstawowymi kategoriami i strukturą zainteresowań, akcentuje się złożoność pojęcia „zainteresowania" (Super, 1972). W rozumieniu psychologicznym zainteresowania wyrażają się stosunkowo stałym i częstym zorientowaniem uwagi (mimowolnej i świadomej) jednostki na określone kategorie obiektów, czynności, stanów lub sytuacji. Wraz z rozwojem i stabilizowaniem się zainteresowań, zyskują one liczne odniesienia wewnętrzne – podmiotowe (emocjonalne, poznawcze, motywacyjne, wartościujące) i różne manifestacje zewnętrzne (behawioralne). W tym miejscu należy podkreślić, że zainteresowania i preferencje zawodowe, ukierunkowujące jednostkę na pewne rodzaje aktywności i obiektów (związanych z pracą zawodową), będące podstawą osiągania w tejże pracy satysfakcji osobistej oraz obiektywnych sukcesów, stanowią formę ekspresji całej osobowości człowieka (Holland, 1992, Super, 1972). Ekspresja ta dokonuje się w społecznie uwarunkowanym kontekście wyboru kariery zawodowej spośród możliwych dróg rozwoju zawodowego (por. np. Gottfredson, 2002).

Odwołując się do psychologii motywacji (Madsen, 1980) należy podkreślić, że zainteresowania są zmienną niejednorodną, złożoną z kilku

wspomnianych powyżej składowych. Złożoność i niejednorodność zainteresowań, na którą zwraca się uwagę w wielu koncepcjach rozwoju ogólnego i zawodowego, powoduje znaczną trudność w ich opisie (por. Bańka, 1995; Holland, 1992; Super, 1972; Hornowska, Paluchowski, 2002).

Jeśli środowisko nie zawęża jednostce możliwości wyboru to wraz z rozwojem, zainteresowania jednostki krystalizują się i jednocześnie zaczynają pełnić funkcję motywującą i wartościującą. Jeśli jednostka ma możliwość swobodnego wyboru, to pewne obiekty czy czynności są coraz bardziej przez nią preferowane, a inne – oceniane negatywnie czy też pomijane. Można więc wnioskować, że zainteresowania, preferencje i kompetencje, jako konstrukty teoretyczne, pozostają między sobą w funkcjonalnych relacjach i stanowią wzajemnie warunkujące się procesy. Trzeba jednak zaznaczyć, że pomimo szerokiej literatury przedmiotu oraz długich tradycji badawczych wiele komplementarnych podejść teoretycznych, zarówno w teorii, jak i w praktyce doradztwa zawodowego, nierzadko zamiennie używa tych trzech podstawowych terminów (preferencje, zainteresowania i kompetencje zawodowe). Pojęcia te w istocie jednak różnią się pod względem swojej zawartości treściowej, dlatego też ważne wydaje się w tym miejscu wyraźne rozróżnienie pojęć kompetencji i preferencji od omówionych szczegółowo zainteresowań.

Preferencje rozumiane powinny być jako osobiste, subiektywne i pozytywne nastawienie do pewnych obiektów, stanów, aktywności lub też, jak ma to miejsce np. w Kwestionariuszu Preferencji Zawodowych, do konkretnych zawodów (por. Nosal, Piskorz, Świątnicki, 1997). Inaczej mówiąc, preferencje dotyczą stabilizującej się struktury wyboru jednej opcji spośród pewnej puli możliwości, oferowanej przez środowisko. Wybór taki ma zazwyczaj charakter uświadomiony, a jego istotę stanowią bardzo często wyraziste oceny, a nawet reakcje emocjonalne.

Ponieważ preferencje nie zawsze mają źródło we wzorcach uwarunkowanych genetycznie, czy też w możliwościach i zdolnościach jednostki, mogą być zdecydowanie bardziej podatne na wpływ sytuacyjny niż zainteresowania, a tym samym mniej stałe w czasie. Można więc stwierdzić, że wybory dokonywane wyłącznie na podstawie wyrażanych subiektywnych preferencji, mogą mieć charakter myślenia życzeniowego i być obciążone dużym ryzykiem nietrafności. Poziom uświadomienia zainteresowań jest natomiast zdecydowanie niższy, co wynika z ich częściowo genetycznych uwarunkowań. Można zatem oczywiście wyobrazić

sobie sytuację, że jednostka nie wie, jakimi głęboko zakodowanymi wzorcami się posługuje oraz jakimi możliwościami dysponuje (Sullivan, Hansen, 2004; Ralston i in., 2004). Taka właśnie sytuacja wymaga rzeczywistej i skutecznej porady, pozwalającej osobie badanej na odkrycie potencjału, który będzie mogła może rozwijać i realizować w aktywności zawodowej. Nie ma więc potrzeby diagnozowania tego, co klient doradcy zawodowego dobrze zna i czuje. Warto w tym momencie podkreślić, że często sama sytuacja diagnozy i praca badanego z narzędziem diagnostycznym, wymagającym oceny samego siebie w odniesieniu do pozycji testowych, pozwala mu na uzyskanie wglądu we własne zainteresowania zawodowe.

Trzecim pojęciem, istotnym w kontekście jego relacji z pojęciem zainteresowań zawodowych, są kompetencje. Podobnie jak zainteresowania, kompetencje są terminem niejednorodnym, a w jego zakres wchodzą takie aspekty jak:

- Obiektywny poziom wykonania, wytrenowania, lub sprawność w określonej czynności, jaka jednostka osiągnęła w czasie zajmowania się daną aktywnością, czy też w trakcie jej kariery zawodowej;
- Subiektywnie spostrzegane i oceniane przez jednostkę umiejętności w danej dziedzinie, a także wiedza i doświadczenie;
- Przekonanie innych osób lub też samej jednostki o jej możliwościach, potencjale, który pozwala na radzenie sobie z zadaniami stawianymi przez środowisko (w tym środowisko zawodowe).

We współczesnych teoriach dotyczących kompetencji można wyróżnić dwa podstawowe podejścia, różniące się punktem odniesienia. Pierwsze podejście traktuje kompetencje jako zakotwiczone w jednostce, natomiast w drugim kompetencje są traktowane jako właściwości pracy. Pierwsze, indywidualne podejście do kompetencji jest bardziej interesujące i użyteczne z psychologicznego punktu widzenia, a także z perspektywy nowo skonstruowanego narzędzia do diagnozy zainteresowań zawodowych. Z tego względu podejście to zostanie opisane bardziej szczegółowo.

Kompetencje dotyczące osób rozpatruje się jako potencjał jednostki, który przyczynia się do osiągania przez nią określonych wyników lub też jako zdolność do wykorzystywania posiadanej już wiedzy w nowych sytuacjach zawodowych (Armstrong, 2000). Posługując się różnymi kryteriami wyodrębniania można wyróżnić rodzaje kompetencji, np.:

- kompetencje ogólne (uniwersalne) i szczegółowe,
- kompetencje progowe (podstawowe wymagane na danym stanowisku lub do pełnienia pewnej roli), dotyczące działania (wskazujące, czy praca na danym stanowisku lub pełnienie roli będzie spełniane w sposób wyróżniający się), i kompetencje różnicujące (pozwalające na określenie poziomu skuteczności działań jednostki),
- kompetencje specjalistyczne (wykorzystywanie specjalistycznej wiedzy, metod i technik, np. kompetencje techniczne), w tym kompetencje konceptualne lub organizacyjne (spostrzeganie kompleksowości organizacji, rozumienie związków z otoczeniem zewnętrznym) oraz interpersonalne (identyfikacja i adekwatne reagowanie na informacje emocjonalne płynące od innych, wpływanie na zachowania innych) (Katz, Kahn, 1979).

Podsumowując, zainteresowania są zmienną skupiającą w sobie zarówno obszary preferencji, jak i kompetencji. Ich wielowymiarowość pozwala na szeroką i jednocześnie elastyczną diagnozę, unikając pułapki badania zmiennych, które są zbyt konkretne i mało elastyczne, co zmniejsza zdolność do adaptacji jednostki na rynku pracy.

Aby sprecyzować relacje pojęcia *zainteresowania* jako terminu teoretycznego, do pojęć preferencji i kompetencji, które opisują proces stabilizowania się kierunków aktywności podmiotu, należy uwzględnić szerszy kontekst rozwojowy, tj. proces genezy, różnicowania się i stabilizacji zainteresowań. W tym wypadku kształtowanie się zainteresować można rozumieć jako typowy proces z zakresu społecznego uczenia się, charakteryzowany w ramach społecznej psychologii rozwoju (Brzezińska, 2000). Procesy uczenia się, także we wczesnych etapach rozwoju, nie są jedynie mechanicznym modelowaniem opartym o naśladowanie i system wzmocnień. W procesie różnicowania się i strukturalizacji zainteresowań, wzmocnieniami mogą być nie tylko informacje zwrotne od rodziców, ale także wszelkie sygnały, pochodzące ze środowiska zewnętrznego, które wzmacniają niektóre spontaniczne zachowania eksploracyjne jednostki i doprowadzają do selekcji wśród pierwotnych kierunków zainteresowań. (Carson, 2002, Gazzaniga, 1992).

W procesie genezy zainteresowań ważną ramę porządkującą pełni cykl obejmujący trzy rodzaje mechanizmów:

1. Podejmowanie zachowań eksploracyjnych (różnicowanie i stabilizowanie się preferencji poznawczych i czynnościowych);
2. Integrowanie się zainteresowań podstawowych tj. „czystych" (Super, 1972), z zainteresowaniami zawodowymi;
3. Kształtowanie się osobistego poczucia kompetencji na podstawie obrazu samego siebie i doświadczeń na temat skuteczności osobistej.

Wynika z tego, że w początkowej fazie rozwoju zainteresowań mamy do czynienia z bardziej rozproszonymi czynnościami eksploracyjnymi, które poprzez krystalizowanie się preferencji, prowadzą do poczucia osobistej skuteczności w określonym zakresie, oraz związanego z nim poczucia kompetencji. Proces ten bardziej szczegółowo opisują współczesne teorie rozwoju preferencji i kompetencji zawodowych, jak np. teoria Supera czy też teoria Gottfredson (por. Bajcar i in., 2006).

Warto pamiętać, że proces różnicowania się i strukturalizowania osobistych zainteresowań jest zależny od warunków społeczno-kulturowych. Chodzi tutaj zarówno o wpływ wczesnodziecięcych doświadczeń w rodzinie, jak i o czynniki związane ze środowiskiem zamieszkania, systemem edukacji, sytuacją ekonomiczną, możliwościami na rynku pracy oraz upowszechnianymi wzorcami karier zawodowych, itp. Proces kształtowania się zainteresowań wydaje się nieustannie trwać w rozwoju jednostki. Zainteresowania mogą również podlegać zmianom u osób dorosłych, na przykład pod wpływem ważnych, bądź traumatycznych doświadczeń osobistych.

Zgodnie z interakcyjnym modelem zachowania, różnorodne uwarunkowania środowiskowe wchodzą w interakcje z podstawowymi skłonnościami „własnymi" podmiotu. Skłonności te można rozumieć jako genetycznie, wielogenowo zakodowane tendencje, stanowiące wzorce pewnych obszarów aktywności, skłonności do niektórych klas obiektów i stałe tendencje behawioralne (*primary interests* – Lykken, 1993). Jakkolwiek niektórzy badacze (m.in. Holland) mówią o pośrednim wpływie czynników genetycznych poprzez zmienne temperamentalne i uzdolnienia, to w obszarze preferencji zawodowych widoczne są wyraźne uwarunkowania genetyczne. W badaniach z zakresu genetyki behawioralnej wykryto bowiem, że preferencje zawodowe (diagnozowane kwestionariuszem Hollanda) wykazują wskaźnik odziedziczalności na poziomie 35%, co jest wynikiem typowym dla zmiennych osobowościo-

wych (Plomin i in., 2001). Wydaje się więc, że najtrafniej byłoby mówić o genetycznie zdeterminowanych wzorcach temperamentalno-zdolnościowo-zainteresowaniowych (Carson, 2002).

Podsumowując, proces rozwoju zainteresowań przebiega w cyklu eksploracje – preferencje – kompetencje i podlega wpływom różnorodnych czynników psychologicznych (m.in. zdolności ogólne i specjalne, podstawowe preferencje poznawcze, obraz samego siebie), społecznych (jak standardy edukacji, wzorce karier zawodowych preferowane przez rodzinę, szkołę czy mass media, grupy odniesienia, możliwości wyboru drogi edukacji oraz oferty dostępne na rynku pracy). Współzależności pomiędzy tymi czynnikami powodują stabilizowanie się określonych zainteresowań, będących podstawą wyboru kierunku edukacji, a później wyboru zawodu i ścieżki kariery zawodowej. Mając na uwadze powyższe, w dalszej części tego rozdziału przedstawiony zostanie teoretyczny model uwarunkowań i przejawów zainteresowań, na którym oparto Kwestionariusz Zainteresowań Zawodowych.

1.2. Interakcyjny model uwarunkowań i przejawów zainteresowań

Złożoność zagadnienia zainteresowań zawodowych oraz trudności w opisie ich uwarunkowań, struktury czy też obszarów ich determinacji, nie zwalniają jednak z próby usystematyzowania podejścia teoretycznego. Z tego też względu, dla potrzeb konstrukcji metody KZZ, jej Autorzy zaproponowali własny interakcyjny model zainteresowań zawodowych (por. Nosal i in., 2006).

W prezentowanym modelu, opierając się na obecnym stanie wiedzy i badań nad zainteresowaniami, przyjęto trójczynnikową strukturę ich źródeł, na które składają się czynniki genetyczne, środowiskowe i czynniki związane z obrazem siebie (por. Rysunek 1). Grupy tych czynników są w pewnym stopniu współzależne, a sieć interakcji pomiędzy nimi buduje w rezultacie oryginalną strukturę zainteresowań u każdej jednostki (Nosal i in., 2006).

Rysunek 1. Interakcyjny model uwarunkowań i przejawów zainteresowań zawodowych, opracowanie własne

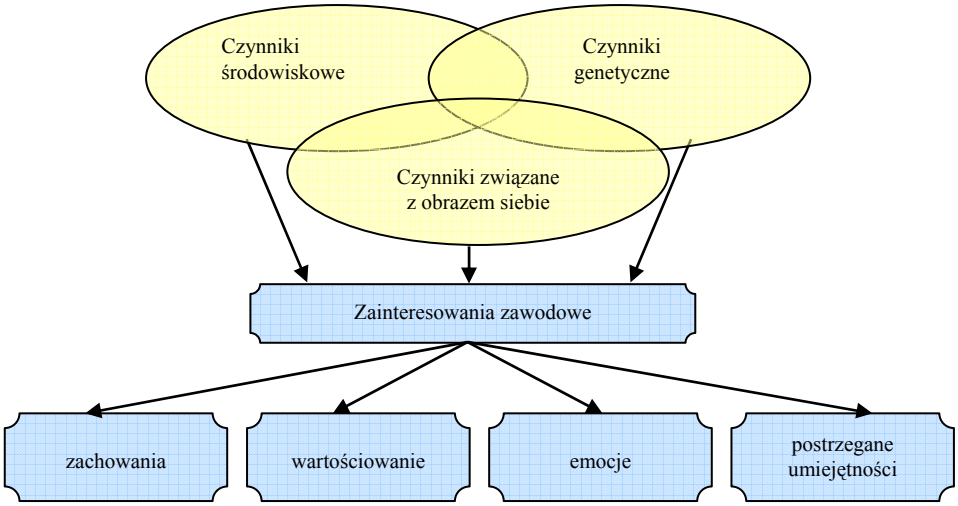

Do czynników uwarunkowanych genetycznie należy zaliczyć przede wszystkim cechy temperamentu, które warunkują m.in.:

- sposób reagowania na różne typy sytuacji (np. reagowanie na nowość, niepewność, wieloznaczność, czynniki stresogenne),
- wytrwałość, męczliwość, szybkość i efektywność w realizowaniu zadań (np. w uczeniu się, zdobywaniu umiejętności i ich trenowaniu).

Do czynników wrodzonych należą także te cechy osobowości, które są silnie warunkowane genetycznie i dzięki temu głęboko zakorzenione w strukturze psychicznej (np. otwartość na doświadczenie). Decydują one w sposób konsekwentny i powtarzalny o wybieranych przez jednostkę pewnych typach sytuacji, wzorcach zachowań i specyficznych reakcjach emocjonalnych. Ostatnia grupa to specyficzne wrodzone zdolności, jak inteligencja, twórczość, uzdolnienia artystyczne, lingwistyczne i inne. Zdolności te mogą być rozwijane i trenowane albo też zignorowane i zarzucone, choć w tej formie mogą się ujawniać w mniej bezpośredni lub bardziej zakamuflowany sposób (Nosal i in., 2006).

Drugą grupą czynników, wpływających na zainteresowania jednostki, są szeroko rozumiane czynniki środowiskowe oddziałujące na jednostkę w procesie socjalizacji. Pierwszorzędne znaczenie ma tu socjalizacja pierwotna, rozumiana przede wszystkim jako wpływ domu

rodzinnego, rodziców i rodzeństwa. Jednostka uczy się poprzez naśladowanie i modelowanie, obserwując zachowania innych oraz uczestnicząc w konkretnych sytuacjach, aktywnościach. Duże znaczenie ma tutaj także system wzmocnień stosowanych przez rodziców przy podejmowaniu konkretnych zachowań przez dziecko, a także przekazywane przez rodzinę normy społeczne oraz wzorce ról życiowych, a zwłaszcza zawodowych (Nosal i in., 2006).

Kolejnym czynnikiem środowiskowym są procesy socjalizacji wtórnej, rozumianej przede wszystkim jako wpływy szkoły i grup rówieśniczych. Wśród wielu oddziaływań największe znaczenie ma tutaj:

- Sposób nauczania i rozbudzania zainteresowań uczniów poszczególnymi przedmiotami przez nauczycieli,
- Możliwości i style edukacyjne poszczególnych placówek szkolnych,
- Umiejętność diagnozowania i rozwijania specyficznych zdolności uczniów przez szkoły,
- Rozbudzanie i podtrzymywanie wśród uczniów przez szkołę odpowiedniej motywacji i hierarchii wartości, które sprzyjają rozwojowi zainteresowań (Nosal i in., 2006).

Kształtowanie się zainteresowań zawodowych jest uwarunkowane również poprzez normy grupowe, wzorce zachowań i wzorce hierarchii wartości obowiązujące w grupach rówieśniczych, strukturę relacji w takiej grupie oraz stopień zależności jednostki od grupy. Bardzo istotny wydaje się również wpływ uznanych autorytetów i mediów oraz wzorców zachowań propagowanych przez kulturę popularną. Ostatnią grupą czynników społecznych są trendy i wymagania na rynku edukacyjnym i na rynku pracy (Nosal i in., 2006).

Wśród uwarunkowań zainteresowań zawodowych ważne miejsce zajmują czynniki związane z obrazem siebie. Należy do nich Ja realne (tj. obraz samego siebie, przypisywane sobie cechy, sprawności oraz samoocena). Warto w tym miejscu zaznaczyć, że wysokość i stałość samooceny warunkuje wiele zachowań i istotnie wpływa na motywację podmiotu. Wymiary samooceny wpływają także na postrzegany obraz świata, modyfikując sposób oceniania przez jednostkę atrakcyjności pewnych obiektów, sytuacji czy stanów. Do czynników związanych z obrazem siebie należą tzw. JA idealne i JA powinnościowe, które wyra-

żają silnie zinternalizowane normy społeczne, determinujące poziom motywacji i konsekwencję jednostki w dążeniu do realizacji swoich osobistych celów. Kolejnym czynnikiem z tej grupy są osobiste hierarchie potrzeb i wartości, które ukierunkowują aktywność jednostki i są podstawą przekonania o tym, czym warto jest się zajmować zawodowo i pozazawodowo, jak należy dysponować własnymi zasobami w kontekście wyborów aktywności. Do czynników związanych z obrazem siebie można zaliczyć również motywy egotyczne i sposób autoprezentacji jednostki. Mają one szczególne znaczenie wtedy, gdy jednostka ujawnia pewne rodzaje zainteresowań, świadomie i celowo aktywowanych na użytek środowiska zewnętrznego (Nosal i in., 2006).

Przestrzeń zainteresowań jednostki, w tym zainteresowań zawodowych, wyznaczana jest przez opisane powyżej trzy grupy determinant. Jak wspomniano wcześniej, w konstrukcji metody KZZ przyjęto definicję zainteresowań jako procesów uwagi (mimowolnej lub świadomej), zogniskowanej na wybranych aspektach rzeczywistości. Takie nakierowanie uwagi jest związane z wartościowaniem, a także często z konkretną reakcją emocjonalną na spostrzegany przez jednostkę, interesujący obiekt lub sytuację, bądź też z reakcją emocjonalną towarzyszącą aktywności wobec takiego obiektu. Zgodnie z takim podejściem, zainteresowania przejawiają się na cztery podstawowe sposoby. Należą do nich:

- podejmowanie w sposób stały i powtarzalny pewnych konkretnych **zachowań** w sytuacjach, gdy jednostka ma możliwość w miarę swobodnego wyboru zachowania;
- określone preferencje, wyrażające się w **wartościowaniu**, ocenie ewaluatywnej, czy też w skłonności do stosunkowo stałego wyboru jednej z dwóch lub więcej opcji (obiektów, sytuacji, stanów);
- prezentowanie konkretnych **reakcji emocjonalnych** w odpowiedzi na określone obiekty lub sytuacje, wraz z towarzyszącym im schematem fizjologicznym, ekspresyjnym i behawioralnym;
- postrzegane własne **umiejętności, zdolności i kompetencje**, które z jednej strony mówią o możliwościach jednostki, ale z drugiej o angażowanym przez nią wysiłku i zasobach w celu uzyskania określonego poziomu wykonania.

2. Podstawy konstrukcji Kwestionariusza Zainteresowań Zawodowych

2.1. Ogólna charakterystyka metody

Narzędzie diagnozy, jakim jest Kwestionariusz Zainteresowań Zawodowych, ma pomóc klientom doradców zawodowych w podejmowaniu adekwatnych i optymalnych decyzji edukacyjnych i zawodowych.

Narzędzie to jest przeznaczone do diagnozy zainteresowań zawodowych następujących grup osób:

- Osoby dorosłe – zarówno osoby bezrobotne poszukujący pracy, jak i osoby, które chcą zmienić rodzaj aktywności zawodowej czy też poszukują nowej pracy,
- Osoby młode (od 16 do 24 roku życia) – planujące lub rozpoczynające swoją drogę kariery, w szczególności wybierające dalszą ścieżkę edukacyjną.

Ponieważ osoby z wymienionych powyżej grup różnią się od siebie pod względem doświadczenia na rynku pracy, wieku i związanej z nim dojrzałości zawodowej oraz zasobu osobistych doświadczeń, opracowane zostały dwie wersje metody: wersja KZZ-M przeznaczona dla młodzieży i wersja KZZ-D – dla dorosłych. Podstawy teoretyczne, struktura i sposób diagnozy w obu wersjach jest jednakowy, różnią się one natomiast specyfiką pozycji testowych.

Warto także podkreślić w tym momencie, że Kwestionariusz Zainteresowań Zawodowych posiada formę konwencjonalną (typu papier i ołówek) i komputerową. Oznacza to, że zarówno wypełnienie testu przez klienta, jak i obliczenie wyniku w postaci profilu zainteresowań zawodowych przez doradcę może odbywać się z wykorzystaniem dowolnie wybranej formy. Co bardzo istotne, forma elektroniczna funkcjonuje w środowisku internetowym, a jej użycie nie wymaga od doradcy instalowania żadnego dodatkowego oprogramowania. W przypadku badania formą papierową nie ma żadnych szczególnych wymagań co do umiejętności badanego, natomiast od osób badanych, wypełniających kwestionariusz w formie elektronicznej, wymagany jest minimalny poziom obsługi komputera.

Diagnoza zainteresowań zawodowych na podstawie badania Kwestionariuszem Zainteresowań Zawodowych ma postać profilu, obejmują-

cego standaryzowane wyniki w poszczególnych skalach zainteresowań zawodowych. Dodatkowo profil kontrolny stanowi przesłankę do rozstrzygnięcia i sprecyzowania diagnozy oraz wychwycenia wyników nietypowych.

Wynik w postaci profilu pozwala na dość elastyczne wykorzystanie diagnozy KZZ w zależności od problemu, czy etapu kariery zawodowej, na którym znajduje się obecnie osoba badana. Ponadto wraz z wywiadem, który jest bardzo istotnym narzędziem diagnozy indywidualnej, KZZ wydaje się w dużym stopniu zaspokajać potrzeby rozpoznania uwarunkowań psychologicznych i społecznych osoby badanej w kontekście aktywności zawodowej. Trzeba bowiem pamiętać, że profil jako rezultat badania jest bardziej informacyjny dla doświadczonego i przeszkolonego doradcy, niż rezultat w postaci konkretnej kategorii zawodowej czy też w postaci ograniczonego zestawu skal o najwyższych wynikach, jak jest to w przypadku Kwestionariusza Preferencji Zawodowych czy Zestawu do Samobadania Hollanda (por. Nosal, Piskorz, Świątnicki, 1997, Noworol, 2003).

Prezentowane w niniejszym rozdziale narzędzie składa się z 11 skal podstawowych do diagnozy zainteresowań zawodowych oraz 2 skal kontrolnych. Przyjęta struktura narzędzia wynika wprost z przedstawionego wcześniej interakcyjnego podejścia teoretycznego i dokonanej analizy danych empirycznych. W dalszej części rozdziału, zostaną przedstawione definicje poszczególnych skal badawczych, wchodzących w skład Kwestionariusza Zainteresowań Zawodowych.

2.2. Charakterystyka skal pomiarowych KZZ

Jak wspomniano już wcześniej, diagnoza KZZ obejmuje 11 wymiarów zainteresowań zawodowych (skale: artystyczna, badawcza, handlowa, komunikacyjna, konwencjonalna, mechaniczna, opiekuńcza, perswazyjna, przedsiębiorcza, realistyczna, społeczna) i dwie skale kontrolne (skala aprobaty społecznej i skala reagowania na niepewność). Nazwy i w pewnym stopniu definicje skal Kwestionariusza Zainteresowań Zawodowych mają źródło w kilku różnych teoriach zainteresowań zawodowych. Skale: realistyczna, badawcza, artystyczna, społeczna, przedsiębiorcza i konwencjonalna wynikają z teorii Hollanda (1985), trzeba jednak pamiętać, że zbieżność nazw nie oznacza, że skale te należy rozumieć tak samo, jak rozumiane są one modelu RIASEC (por. Bajcar, Gąsiorowska, 2006). Pozostałe skale mają z jednej strony pokry-

cie w innych, tradycyjnych narzędziach do diagnozy zainteresowań zawodowych, z drugiej strony wyodrębniono je w oparciu o analizę polskiego rynku pracy i przewidywania co do jego rozwoju w najbliższych latach.

Wprowadzona do KZZ skala mechaniczna (odrębna treściowo od skali realistycznej) pojawia się również w metodach Kudera (Zytowski, 1992) oraz Tracey'a (2002) i wydaje się istotna ze względu na powszechność w Polsce zawodów mechanicznych. Dla obszaru leżącego na pograniczu zainteresowań przedsiębiorczych i społecznych dodano do KZZ skalę handlową, perswazyjną, komunikacyjną i opiekuńczą, co wynika z prognozowanego wzrostu znaczenia zawodów związanych z kontaktami międzyludzkimi (zarówno indywidualnymi, jak i grupowymi) oraz z działalnością usługową (np. doradca podatkowy, rezydent hotelowy, animator kultury, instruktor fitness, dietetyk czy opiekun osób starszych, itp.) na współczesnym rynku pracy.

Poniżej przedstawiono definicje wszystkich wymiarów zainteresowań zawodowych w prezentowanym Kwestionariuszu Zainteresowań Zawodowych (Nosal i in., 2006). W nawiasach znajdują się skróty nazw poszczególnych skal pomiarowych.

- **Zainteresowania artystyczne** (ART) dotyczą dużej wyobraźni, złożoności poznawczej i oryginalności w działaniu. Zainteresowania artystyczne obejmują zarówno dużą twórczość i ekspresyjność artystyczną, tj. umiejętność wyrażania stanów wewnętrznych poprzez sztukę, jak i pewnego rodzaju wrażliwość estetyczną.
- **Zainteresowania badawcze** (BAD) wyrażają zainteresowania naukowe, wymagające analitycznego i abstrakcyjnego myślenia. Dodatkowo wiążą się z dużą ciekawością, otwartością poznawczą oraz umiejętnością stawiania trafnych pytań i poszukiwania adekwatnych odpowiedzi.
- **Zainteresowania handlowe** (HAND) dotyczą specyficznych zdolności związanych z sytuacją wymiany, obejmujących nawiązywanie i utrzymywanie kontaktów handlowych, prezentację oferty produktów i usług oraz nastawienie na sfinalizowanie transakcji i uzyskanie korzyści finansowych.
- **Zainteresowania komunikacyjne** (KOM) oznaczają umiejętność sprawnego i precyzyjnego porozumiewania się z ludźmi na poziomie werbalnym, jak i niewerbalnym. Wyrażają umiejętności logicznego

i zrozumiałego formułowania wypowiedzi, łatwość dostosowywania się do stylu wypowiadania rozmówcy oraz udzielania informacji zwrotnych w rozmowie.

- **Zainteresowania konwencjonalne** (KONW) wyrażają skłonności konformistyczne, identyfikacji z wartościami obowiązującymi w otaczającej kulturze. Ponadto, wiążą się z dużą sumiennością i rzetelnością wykonywanej pracy. Osoby silnie konwencjonalne lubią zadania dobrze ustrukturalizowane o charakterze pamięciowym bądź rachunkowym.
- **Zainteresowania mechaniczne** (MECH) wyrażają zainteresowania techniczne i preferowanie czynności manualnych, związanych z wykorzystywaniem urządzeń i operowaniem narzędziami. Zainteresowania te związane są z możliwością wglądu w funkcjonowanie maszyn i urządzeń.
- **Zainteresowania opiekuńcze** (OPK) oznaczają troskliwość w stosunku do innych ludzi (zwłaszcza osób niesamodzielnych, tj. osób chorych czy w inny sposób wymagających opieki oraz dzieci), zainteresowanie ich sytuacją i chęć niesienia pomocy, pielęgnowania ich oraz gotowość zajmowania się ich problemami. Wiążą się z dużą dojrzałością emocjonalną, i odpowiedzialnością społeczną.
- **Zainteresowania perswazyjne** (PERS) wyrażają umiejętność skutecznego przekonywania innych do swoich racji, za pomocą tego, co mówi i robi druga strona. Ponadto perswazyjność oznacza umiejętność tworzenia odpowiedniego kontekstu wypowiedzi, dużą elastyczność w uzasadnianiu tez oraz w zdobywaniu akceptacji dla głoszonych twierdzeń.
- **Zainteresowania przedsiębiorcze** (PRZ) dotyczą gotowości i zdolności podejmowania i rozwiązywania w sposób twórczy i nowatorski nowych problemów. Ponadto dotyczą one umiejętności wykorzystania nadarzających się szans i okazji oraz elastycznego przystosowania się do zmiennych warunków funkcjonowania gospodarki.
- **Zainteresowania realistyczne** (REAL) oznaczają skłonność do praktycznego myślenia. Dominująca dla tych zainteresowań jest konkretność (rzeczowość), kontakt z elementami środowiska naturalnego, unikanie problemów teoretycznych i duża skłonność do sytuacji dobrze określonych.
- **Zainteresowania społeczne** (SPOŁ) wyrażają umiejętność nawiązywania kontaktu i utrzymywania poprawnych relacji z innymi ludźmi.

Ponadto dotyczą one sprawności interpersonalnej w radzeniu sobie w sytuacjach trudnych i konfliktowych, w które jednostka jest zaangażowana.

Jak wspomniano już wcześniej, oprócz skal podstawowych, metoda zawiera dwie skale kontrolne. **Skala aprobaty społecznej** (APS) służy do oceny wiarygodności odpowiedzi na pytania dotyczące zachowań pożądanych i nieakceptowanych społecznie, **skala reagowania na niepewność** (RNP) mierzy natomiast stosunek do postrzeganej niepewności oraz potencjalne reakcje emocjonalne doświadczane w sytuacjach niepewnych. Trzeba bowiem zaakcentować, że na współczesnym i zmiennym rynku pracy łatwość i chęć akceptacji czy nawet odczuwania przyjemności z nieprzewidywalności i różnorodności doświadczanej w sytuacji pracy, jest jedną z najistotniejszych umiejętności jednostki w kontekście aktywności zawodowej (Bańka, 2003).

2.3. Wstępne założenia konstrukcji kwestionariusza KZZ

Jak wspomniano już wcześniej, celem konstrukcji Kwestionariusza Zainteresowań Zawodowych było dostarczenie doradcom zawodowym narzędzia do diagnozy zainteresowań zawodowych, pomocnego w adekwatnym wyborze zawodu czy ścieżki kształcenia przez klienta. Prace nad konstrukcją kwestionariusza prowadzone były zgodnie ze standardami psychometrycznymi dla testów stosowanych w psychologii i pedagogice (1985). Autorzy metody przyjęli tzw. strategię racjonalną dla tworzenia narzędzia testowego (Hornowska, 2003), zgodnie z którą konstrukcja metody oparta jest na zaprezentowanej wcześniej teorii mierzonych cech, bazującej na klasycznych teoriach zainteresowań zawodowych (Holland, 1992; Kuder, 1977; Super, 1972; Strong, 1943).

Zgodnie z przyjętymi założeniami teoretycznymi, wymiary zainteresowań zawodowych są definiowane jako mimowolna lub świadoma uwaga skupiana na różnych aspektach rzeczywistości. Mając na uwadze kompletność diagnozy zainteresowań zawodowych, 11 zdefiniowanych wcześniej wymiarów zainteresowań zawodowych i dwie skale kontrolne zoperacjonalizowano w odpowiednich skalach kwestionariusza KZZ w obu wersjach (dla młodzieży i dla dorosłych).

Na etapie konstrukcji założono, że wszystkie pozycje w kwestionariuszu będą miały formę stwierdzeń zamkniętych, ocenianych przez osobę badaną na pięciostopniowej skali Likerta, wyrażającej stopień zgody

z treścią danego stwierdzenia (kategorie odpowiedzi: zgadzam się, raczej się zgadzam, trudno powiedzieć, raczej się nie zgadzam, nie zgadzam się). Ponieważ kwestionariusz ma dwie wersje (przeznaczoną dla młodzieży – KZZ-M i przeznaczoną dla dorosłych – KZZ-D), do każdego wymiaru wygenerowane zostały:

- pozycje ogólne (uniwersalne, niezależne od wieku osoby badanej), tzn. występujące w obydwu wersjach metody,
- pozycje specyficzne dla młodzieży,
- pozycje specyficzne dla dorosłych.

Liczba pozycji specyficznych na etapie ich generowania stanowiła ok. 60% wszystkich pozycji dla danej wersji metody. Pozycje w skalach kontrolnych, wchodzących w skład testu, miały wyłącznie charakter ogólny.

Zgodnie z przyjętą koncepcją teoretyczną założono, że pozycje wchodzące w skład każdej skali pomiarowej mają wyrażać cztery wskaźniki przejawów zainteresowań zawodowych – preferencje, reakcje emocjonalne, umiejętności oraz zachowania związane z określonym typem zainteresowań zawodowych. Na etapie generowania stwierdzeń zachowano stosunkowo stałą proporcję pomiędzy tymi czterema wskaźnikami dla pozycji ogólnych i specyficznych w każdej skali.

3. Charakterystyka kwestionariusza KZZ

3.1. Generowanie i analiza pozycji testowych KZZ

Konstrukcja narzędzia do pomiaru zainteresowań zawodowych, w wersji dla młodzieży i dorosłych przebiegała w kilku etapach. Celem etapu pierwszego było wygenerowanie wstępnej puli pozycji testowych, zarówno ogólnych (120 pozycji), jak i specyficznych dla młodzieży (163 pozycje) i dla dorosłych (164 pozycje), przy czym każda skala pomiarowa w obu wersjach testu zawierała powyżej 20 pozycji. W drugim etapie, grupa sędziów kompetentnych zweryfikowała pozycje testowe pod względem poprawności językowej Następnie wszystkie pozycje zostały przeanalizowane przez sędziów pod względem trafności treściowej, w szczególności pod kątem trafności danej pozycji jako wskaźnika konkretnego wymiaru oraz mocy dyskryminacyjnej danej pozycji (tzn. tego, czy nie dotyczy ona aspektów zbyt mało popularnych lub też zbyt

powszechnych). Ze wstępnej puli pozycji odrzucono te, które miały niskie lub niezgodne oceny sędziów kompetentnych, przy zachowaniu zasady kompletności zbioru wskaźników w poszczególnych skalach zainteresowań zawodowych. W trzecim etapie prac pozycje kwestionariusza oceniane były pod względem zrozumiałości przez losowo wybraną grupę osób (grupa młodzieży – 28 osób, grupa dorosłych – 112 osób), a pozycje o najniższym wskaźniku zrozumiałości zostały poddane uproszczeniu.

W rezultacie powyższych prac powstały wstępne wersje kwestionariusza KZZ, liczące 329 pozycji testowych (wersja dla młodzieży) i 330 pozycji testowych (wersja dla dorosłych).

3.2. Analiza psychometryczna danych

Tak przygotowane dwie wersje kwestionariusza KZZ zostały poddane analizie psychometrycznej, przeprowadzonej zgodnie z założeniami teorii testów (Magnusson, 1981). W tym celu wykonano badania weryfikujące trafność i rzetelność metody. Zostały one przeprowadzone w dwóch etapach – pierwszy etap miał charakter konstrukcyjny, drugi etap obejmował natomiast badania normalizacyjne.

Badania konstrukcyjne wersji KZZ-M przeprowadzono w grupie 446 młodych osób, uczniów szkoły średniej lub studentów dziennej szkoły wyższej. Po wykluczeniu 6 badanych z powodu braków danych, w analizie uwzględniono próbę liczącą 440 osób. Analogicznymi badaniami wersją KZZ-D objęto grupę 488 dorosłych osób, powyżej 19 roku życia. W badaniach tych wykorzystano wstępne wersje kwestionariuszy. W drugi etapie, obejmującym badania normalizacyjne, grupa badanych z wykorzystaniem KZZ-M liczyła 604 osób, a KZZ-D – 642 osób badanych. W badaniu tym wykorzystano krótsze wersje kwestionariuszy, uzyskane po analizach konstrukcyjnych.

Zarówno w badaniach konstrukcyjnych, jak i normalizacyjnych, struktura obu grup badanych odzwierciedlała strukturę polskiego społeczeństwa pod względem płci, wieku, miejsca zamieszkania (województwo oraz miasto lub wieś), a także w przypadku osób dorosłych – aktywności zawodowej. W obu grupach osoby badane dobierane były klasyczną metodą *random route* z wylosowanych punktów startowych. Ponadto, w obu przypadkach badania prowadzone były zarówno papierową, jak i elektroniczną wersją kwestionariuszy.

Rezultatem badań konstrukcyjnych było ostateczne przyporządkowanie pozycji testowych do skal pomiarowych tak, by były one poprawne zarówno pod względem statystycznym, jak i treściowym. Z jednej strony, zadbano o to, by otrzymać satysfakcjonujące miary statystyczne – założono, że moc dyskryminacyjna pozycji powinna przekraczać 0.2, spójność wewnętrzna skal mierzona parametrem α Cronbacha powinna przekraczać 0.7, korelacja wyniku danej pozycji z ogólnym wynikiem na skali powinna przekraczać 0.4. Wszystkie skale zostały pozytywnie zweryfikowane empirycznie za pomocą analizy konfirmacyjnej (por. Nosal i in., 2006). Z drugiej strony dbano o to, by skale były kompletne i trafne treściowo w kontekście teoretycznych definicji poszczególnych wymiarów zainteresowań zawodowych.

Ostatecznie, wersja KZZ-D liczy 209 pozycji wchodzących w skład 11 skal zainteresowań zawodowych i 2 skal kontrolnych (od 13 do 20 pozycji w poszczególnych skalach), a wersja KZZ-M – 224 pozycje (od 11 do 19 pozycji w poszczególnych skalach). Jak wspomniano, w skalach zainteresowań zawodowych obu wersji kwestionariusza znajdują się pozycje ogólne i pozycje specyficzne dla danej grupy osób – w wersji dla młodzieży udział pozycji specyficznych w łącznej liczbie pozycji testowych waha się od 29% dla skali handlowej do 75% dla skali przedsiębiorczej, natomiast w wersji dla dorosłych – od 33% dla skali handlowej do 76% dla skali konwencjonalnej. Skale kontrolne zawierają jedynie pozycje o charakterze ogólnym.

Jakkolwiek prezentowane tutaj narzędzie diagnostyczne jest dość obszerne, to jest ono proste w obsłudze, zarówno w wersji konwencjonalnej, jak i elektronicznej. W dotychczasowych badaniach, średni czas wypełniania wersji KZZ-D w formie elektronicznej, to: 32 minuty, w formie papierowej – 48 minut, natomiast średnie czasy wypełniania wersji KZZ-M, to odpowiednio: 33 dla wersji elektronicznej i 45 minut dla wersji papierowej.

Charakterystyka psychometryczna kwestionariusza KZZ

Charakterystyka psychometryczna 11 skal zainteresowań zawodowych i 2 kontrolnych w KZZ-D i KZZ-M obejmuje statystyki opisowe, tj. wartość średnią, odchylenie standardowe oraz parametry rozkładu wyników skal, zarówno w próbie konstrukcyjnej, jak i normalizacyjnej. W Tabeli 1 zaprezentowano statystyki opisowe dla ostatecznych wersji skal wchodzących w skład kwestionariusza dla wersji KZZ-M, a w Tabeli 2 dla wersji KZZ-D.

Tabela 1. Statystyki opisowe dla skal kwestionariusza KZZ-M

Skala pomiarowa	Liczba pozycji	Próba	Min.	Max.	Średnia	Odchylenie standardowe	Skośność	Kurtoza
Skala artystyczna	16	konstrukcyjna	17	75	45,064	10,920	0,043	-0,377
		normalizacyjna	16	76	47,051	12,579	-0,066	-0,671
Skala badawcza	20	konstrukcyjna	38	98	69,025	11,161	-0,145	-0,043
		normalizacyjna	28	100	72,300	11,308	-0,457	0,576
Skala handlowa	17	konstrukcyjna	25	79	52,630	8,544	-0,017	0,175
		normalizacyjna	31	81	57,876	9,326	-0,134	-0,153
Skala komunikacyjna	16	konstrukcyjna	32	78	56,530	8,339	-0,264	0,167
		normalizacyjna	32	80	58,472	8,201	-0,145	-0,125
Skala konwencjonalna	16	konstrukcyjna	22	77	54,618	9,136	-0,406	0,322
		normalizacyjna	27	80	57,825	8,735	-0,386	0,232
Skala mechaniczna	17	konstrukcyjna	29	85	59,377	11,811	-0,050	-0,656
		normalizacyjna	23	85	59,767	12,447	-0,145	-0,617
Skala opiekuńcza	20	konstrukcyjna	30	100	71,557	11,842	-0,035	-0,308
		normalizacyjna	37	100	73,450	12,527	-0,372	-0,197
Skala przedsiębiorcza	16	konstrukcyjna	31	78	56,267	8,281	-0,251	-0,151
		normalizacyjna	28	80	58,748	8,510	-0,320	0,324
Skala perswazyjna	19	konstrukcyjna	40	97	69,348	10,325	0,077	-0,017
		normalizacyjna	31	93	67,790	9,401	-0,297	0,731
Skala realistyczna	16	konstrukcyjna	31	76	57,652	7,764	-0,380	0,140
		normalizacyjna	33	80	60,171	7,737	-0,437	0,421
Skala społeczna	20	konstrukcyjna	41	99	77,284	11,255	-0,604	-0,002
		normalizacyjna	31	100	79,488	10,912	-0,961	1,726
Skala aprobaty społecznej	18	konstrukcyjna	20	85	53,775	8,895	-0,014	0,642
		normalizacyjna	30	78	55,449	8,068	0,051	0,136
Skala reagowania na niepewność	13	konstrukcyjna	14	50	33,321	6,074	-0,182	0,169
		normalizacyjna	17	57	40,401	6,785	-0,267	0,064

Tabela 2. Statystyki opisowe dla skal kwestionariusza KZZ-D

Skala pomiarowa	Liczba pozycji	Próba	Min.	Max.	Średnia	Odchylenie standardowe	Skośność	Kurtoza
Skala artystyczna	17	konstrukcyjna	17	82	47,603	11,088	0,040	0,147
		normalizacyjna	19	82	47,255	11,798	0,142	-0,311
Skala badawcza	17	konstrukcyjna	25	84	62,094	8,938	-0,282	0,338
		normalizacyjna	37	85	63,815	8,908	-0,161	-0,121
Skala handlowa	15	konstrukcyjna	17	73	46,928	8,817	0,039	-0,071
		normalizacyjna	21	75	48,815	9,914	-0,074	-0,211
Skala komunikacyjna	15	konstrukcyjna	24	75	54,852	7,604	-0,365	0,637
		normalizacyjna	33	75	56,835	7,086	-0,375	0,317
Skala konwencjonalna	17	konstrukcyjna	26	85	64,381	9,378	-0,585	0,574
		normalizacyjna	33	85	67,187	8,982	-0,692	0,736
Skala mechaniczna	15	konstrukcyjna	27	75	53,807	11,095	-0,036	-0,879
		normalizacyjna	20	75	53,067	11,684	-0,102	-0,794
Skala opiekuńcza	18	konstrukcyjna	30	89	63,793	10,131	-0,095	-0,034
		normalizacyjna	24	90	66,540	10,493	-0,441	0,195
Skala przedsiębiorcza	17	konstrukcyjna	27	83	59,869	9,039	-0,391	0,394
		normalizacyjna	36	85	63,720	9,234	-0,237	-0,017
Skala perswazyjna	18	konstrukcyjna	25	90	62,881	9,852	-0,269	0,589
		normalizacyjna	38	90	65,352	9,552	-0,164	-0,024
Skala realistyczna	15	konstrukcyjna	26	73	56,598	7,454	-0,449	0,360
		normalizacyjna	34	75	58,377	6,833	-0,358	0,503
Skala społeczna	19	konstrukcyjna	32	95	73,338	9,722	-0,472	0,663
		normalizacyjna	41	95	76,444	9,332	-0,524	0,434
Skala aprobaty społecznej	15	konstrukcyjna	33	75	54,510	7,526	0,036	-0,304
		normalizacyjna	34	74	56,419	7,546	-0,232	-0,337
Skala reagowania na niepewność	11	konstrukcyjna	15	51	34,131	6,738	-0,270	-0,123
		normalizacyjna	13	51	35,245	6,619	-0,373	-0,152

Analiza rozkładu wyników w skalach KZZ-D i KZZ-M pozwala stwierdzić, że wszystkie skale, za wyjątkiem skali społecznej w wersji dla młodzieży, uzyskały zadowalające parametry rozkładu (wartości kurtozy i skośności). Wyniki w skali społecznej KZZ-M uzyskane w próbie normalizacyjnej są nieco przesunięte w stronę wyników wysokich. Ponadto, wszystkie skale pomiarowe KZZ w obu wersjach narzędzia wykazują wysokie zróżnicowanie wyników badanych osób. Pewne różnice w wynikach, uzyskanych w próbie konstrukcyjnej i normalizacyjnej skalach wydają się naturalne, przede wszystkim ze względu na długość kwestionariusza użytego w obu badaniach – w próbie normalizacyjnej użyto bowiem ostateczne (krótsze) wersje kwestionariuszy.

Analiza różnic międzygrupowych w zakresie skal KZZ

W kolejnym kroku analizy psychometrycznej skal kwestionariusza KZZ przeprowadzono analizę różnic międzygrupowych z uwzględnieniem czynników demograficznych, jak płeć, wiek, wykształcenie, miejsce zamieszkania, jego wielkość, województwo oraz status zawodowy. Analizowano także różnice wynikające z formy badania (papierowej lub elektronicznej).

Największe różnice w zainteresowaniach zawodowych, zarówno w przypadku badania KZZ-M, jak i badania KZZ-D, ujawniły się w zależności od płci. Z tego względu zostały one zaprezentowane w niniejszym artykule. Uzyskane różnice między płciami stanowią podstawę do zróżnicowania norm dla kobiet i mężczyzn w zakresie wymiarów zainteresowań zawodowych w obu wersjach kwestionariusza KZZ-M i KZZ-D. Zakłada się jednak, że w sytuacji ponownej normalizacji testu, będą kontrolowane różnice między badanymi uwarunkowane zmiennymi demograficznymi oraz zostanie dokonana weryfikacja liczby grup normalizacyjnych, wyodrębnionych ze względu na powyższe kryteria.

Z Tabeli 3 wynika, że kobiety i mężczyźni różnią się w zakresie zainteresowań zawodowych. Analiza różnic między płciami wskazuje, że zarówno w grupie młodzieży, jak i dorosłych, kobiety osiągają istotnie wyższe wyniki w skali artystycznej, opiekuńczej i społecznej oraz na obu skalach kontrolnych, tj. aprobaty społecznej i reagowania na niepewność, natomiast mężczyźni osiągają istotnie wyższe wyniki w skali mechanicznej, przedsiębiorczej (tylko w grupie dorosłych) i perswazyjnej. Wynik taki zgodny jest z tradycyjnymi i stereotypowo spostrzeganymi społecznymi rolami kobiet i mężczyzn, zgodnie z którymi kobiety są bardziej opiekuńcze, konformistyczne, uległe i uspołecznione. Mężczyźni są na-

tomiast bardziej ukierunkowani technicznie i zainteresowani urządzeniami mechanicznymi, mają oni mniejszą awersję do ryzyka, a tym samym lepiej reagują na sytuacje złożone, zmienne i nieznane.

Tabela 3. Różnice zainteresowań zawodowych u dorosłych KZZ-D uwarunkowane płcią

Skala pomiarowa	KZZ-M				KZZ-D			
	Próba konstrukcyjna		Próba normalizacyjna		Próba konstrukcyjna		Próba normalizacyjna	
	t Studenta	poziom istotności	t Studenta	poziom istotności	t Studenta	poziom istotności	t Studenta	poziom istotności
Skala artystyczna	3,700	**0,001**	9,468	**0,001**	5,883	**0,001**	7,657	**0,001**
Skala badawcza	-0,085	0,932	0,384	0,701	-1,708	0,088	-3,165	**0,002**
Skala handlowa	-0,381	0,703	-0,058	0,954	-1,462	0,144	-0,746	0,456
Skala komunikacyjna	1,424	0,155	4,541	**0,001**	1,069	0,286	3,413	**0,001**
Skala konwencjonalna	2,344	**0,020**	6,794	**0,001**	1,794	0,075	2,937	**0,003**
Skala mechaniczna	-10,239	**0,001**	-14,070	**0,001**	-12,410	**0,001**	-17,603	**0,001**
Skala opiekuńcza	6,478	**0,001**	13,204	**0,001**	7,519	**0,001**	10,347	**0,001**
Skala przedsiębiorcza	-1,760	0,079	0,600	0,549	-3,261	**0,001**	-3,688	**0,001**
Skala perswazyjna	-0,394	0,694	1,456	0,146	-2,142	**0,033**	-1,129	0,259
Skala realistyczna	-1,577	0,116	-1,365	0,173	-0,809	0,419	-2,677	**0,008**
Skala społeczna	2,225	**0,001**	5,508	**0,001**	2,128	**0,034**	3,532	**0,001**
Skala aprobaty społecznej	2,475	**0,027**	2,517	**0,012**	3,759	**0,001**	6,461	**0,001**
Skala reagowania na niepewność	1,372	0,171	3,071	**0,002**	3,623	**0,001**	3,473	**0,001**

Jak wspomniano już wcześniej, w analizie różnic międzygrupowych dokonano również porównania wyników KZZ w zależności od formy

badania: elektronicznej i papierowej. Wyniki nie wskazały istotnych różnic w średnich wynikach w skalach między elektroniczną i papierową formą KZZ-M, natomiast w wersji KZZ-D istotne różnice ujawniły się jedynie przy zainteresowaniach badawczych. Wynik ten nie świadczy jednak o różnicy wynikającej z formy badania, a jedynie – ze specyfiki próby w badaniu elektronicznym (warunkiem uczestnictwa w badaniu elektronicznym było posiadanie i sprawne korzystanie z komputera). Ogólnie rzecz biorąc można uznać, że forma badania (papierowa lub elektroniczna) nie różnicuje wyników osiąganych w skalach KZZ ani u młodzieży, ani u osób dorosłych. Badanie KZZ wykonane w formie papierowej i elektronicznej są więc równoważne, a wybór formy może być dowolnie dokonany przez doradcę zawodowego i klienta (Nosal i in., 2006).

3.3. Rzetelność kwestionariusza KZZ

W dalszej kolejności, zgodnie ze Standardami dla testów stosowanych w psychologii i pedagogice (1985), na podstawie danych uzyskanych w badaniach konstrukcyjnych i normalizacyjnych oraz danych z dodatkowych badań stabilności wewnętrznej, dokonano oszacowania różnych aspektów rzetelności KZZ-D i KZZ-M.

W ramach analizy zgodności wewnętrznej obliczono korelacje połówkowe z wykorzystaniem współczynnika korelacji Pearsona oraz parametrów α Cronbacha dla każdej z analizowanych skal pomiarowych. Procedurę korelacji połówkowych przeprowadzono po losowym podziale zbiorów pozycji testowych wchodzących w skład każdej skali na dwie części. W Tabeli 4 przedstawiono wartości współczynników korelacji połówkowych i parametrów α Cronbacha dla obu wersji narzędzia w próbie konstrukcyjnej i normalizacyjnej.

Wszystkie uzyskane współczynniki korelacji połówkowych są istotne, jednak ich poziom jest bardzo zróżnicowany. Wartości współczynników korelacji wahają się od 0.399 dla skali realistycznej do 0.780 dla skali opiekuńczej w KZZ-M, oraz od 0.554 dla skali reagowania na niepewność do 0.767 dla skali mechanicznej w KZZ-D. Warto zauważyć, że oceny rzetelności uzyskane w obu próbach pozostają zasadniczo w zgodności. Stosunkowo niskie współczynniki korelacji połówkowych nie świadczą jednak o niskiej jakości narzędzia, wynikają bowiem z dużej różnorodności treściowej skal pomiarowych, wyrażającej różne wskaźniki danych zainteresowań zawodowych.

Tabela 4. Współczynniki rzetelności – korelacje pomiędzy połówkami skal i oceny spójności wewnętrznej skal kwestionariusza

Skale pomiarowe	KZZ-M				KZZ-D			
	Próba konstrukcyjna n=440		Próba normalizacyjna n = 604		Próba konstrukcyjna n=488		Próba normalizacyjna n = 642	
	Korelacja połówkowa	α Cronbacha	Korelacja połówkowa	α Cronbacha	Korelacja połówkowa	α Cronbacha	Korelacja połówkowa	α Cronbacha
Skala artystyczna	0,742**	0,815	0,720**	0,823	0,604**	0,798	0,629**	0,823
Skala badawcza	0,738**	0,828	0,741**	0,803	0,654**	0,786	0,639**	0,803
Skala handlowa	0,584**	0,751	0,576**	0,820	0,573**	0,753	0,683**	0,820
Skala komunikacyjna	0,638**	0,792	0,636**	0,753	0,626**	0,757	0,538**	0,753
Skala konwencjonalna	0,612**	0,761	0,601**	0,805	0,621**	0,808	0,573**	0,805
Skala mechaniczna	0,705**	0,859	0,729**	0,863	0,767**	0,853	0,741**	0,863
Skala opiekuńcza	0,780**	0,869	0,716**	0,857	0,718**	0,829	0,673**	0,857
Skala przedsiębiorcza	0,614**	0,755	0,604**	0,804	0,657**	0,780	0,596**	0,804
Skala perswazyjna	0,736**	0,828	0676**	0,839	0,716**	0,840	0,654**	0,839
Skala realistyczna	0,399**	0,665	0,513**	0,651	0,563**	0,701	0,528**	0,651
Skala społeczna	0,760**	0,876	0,707**	0,848	0,704**	0,824	0,688**	0,848
Skala aprobaty społecznej	0,623**	0,714	0,568**	0,716	0,594**	0,691	0,547**	0,716
Skala reagowania na niepewność	0,535**	0,734	0,554**	0,714	0,555**	0,648	0,554**	0,714

Wszystkie skale diagnostyczne w obu wersjach metody osiągnęły zadowalający poziom zgodności wewnętrznej mierzonej parametrem α Cronbacha. Najniższe wartości współczynników α osiągnęły skale kontrolne oraz skala realistyczna, co potwierdza ich największe zróżnicowanie treściowe.

Podsumowując, rezultaty analizy rzetelności skal pomiarowych Kwestionariusza Zainteresowań Zawodowych wskazują, że najbardziej spójne są skale: artystyczna, badawcza mechaniczna, opiekuńcza, perswazyjna i społeczna w wersji dla młodzieży oraz skale: mechaniczna, opiekuńcza i społeczna w wersji dla dorosłych. Niezbyt wysoki poziom zgodności wewnętrznej niektórych skal KZZ-M i KZZ-D wyraża natomiast duże zróżnicowanie treściowe pozycji wchodzących do danej skali.

Kolejnym etapem analizy rzetelności kwestionariusza KZZ była analiza stabilności bezwzględnej i standardowego błędu pomiaru w skalach pomiarowych. Do określenia tych aspektów rzetelności wykorzystano metodę *test-retest* z powtórnym pomiarem w odstępie 4 tygodni. Badania wersją KZZ-M przeprowadzono na grupie młodzieży licealnej (n = 89), natomiast badania wersją KZZ-D na jednorodnej grupie dorosłych o wykształceniu średnim (n = 114).

Współczynniki stałości pomiaru w czasie zostały wyrażone za pomocą współczynników korelacji Pearsona. Równolegle oszacowano standardowy błąd pomiaru (SEM), oznaczający wartość błędów wyników otrzymanych, którymi są obciążone wyniki pomiaru w poszczególnych skalach obu wersji KZZ (Brzeziński, 1999; Magnusson, 1991). Należy pamiętać, że rzetelność pomiaru w skali jest tym większa, im niższa jest wartość standardowego błędu pomiaru.

Z Tabeli 5 wynika, że wszystkie skale w obu wersjach kwestionariusza uzyskały współczynniki stałości na poziomie istotnym statystycznie, a ich wartości wskazują na wysoką i bardzo satysfakcjonującą, zgodnie ze standardami psychometrycznymi, stabilność pomiaru w czasie (wartości od 0.763 do 0.950 dla KZZ-M i od 0.772 do 0.934 dla KZZ-D).

W KZZ-M wartości błędów SEM wahają się w przedziale od 0.45 do 0.97, natomiast w wersji KZZ-D – od 0,62–0,95. Najniższe wartości SEM uzyskano w skalach artystycznej i mechanicznej obu wersji kwe-

stionariusza, oraz w skali handlowej w wersji dla dorosłych. Oznacza to, że wynik prawdziwy w tych skalach jest bardziej zbliżony do wyniku otrzymanego, w porównaniu do innych skal. Najwyższe wartości SEM wystąpiły w skalach komunikacyjnej i konwencjonalnej w wersji KZZ-D oraz w obu skalach kontrolnych w KZZ-M, co wskazuje na możliwe większe rozbieżności między wynikiem prawdziwym a otrzymanym. Należy jednak podkreślić, że nawet w powyższych przypadkach uzyskane wartości standardowych błędów pomiaru nie przekraczają jednego stena (tj. połowy odchylenia standardowego na skali stenowej) i świadczą o niewielkich rozbieżnościach pomiędzy wynikiem prawdziwym i otrzymanym.

Tabela 5. Współczynniki stałości pomiaru i standardowy błąd pomiaru zainteresowań zawodowych kwestionariuszem KZZ

Skala pomiarowa	**KZZ-M n = 89**		**KZZ-D n = 114**	
	R Pearsona	**SEM**	**R Pearsona**	**SEM**
Skala artystyczna	0,950 **	0,45	0,895 **	0,65
Skala badawcza	0,859 **	0,75	0,838 **	0,80
Skala handlowa	0,877 **	0,70	0,904 **	0,62
Skala komunikacyjna	0,855 **	0,76	0,799 **	0,90
Skala konwencjonalna	0,879 **	0,70	0,772 **	0,95
Skala mechaniczna	0,933 **	0,52	0,934 **	0,52
Skala opiekuńcza	0,874 **	0,71	0,861 **	0,75
Skala przedsiębiorcza	0,874 **	0,71	0,844 **	0,79
Skala perswazyjna	0,833 **	0,82	0,860 **	0,75
Skala realistyczna	0,859 **	0,75	0,806 **	0,88
Skala społeczna	0,823 **	0,84	0,821 **	0,85
Skala aprobaty społecznej	0,798 **	0,90	0,816 **	0,86
Skala reagowania na niepewność	0,763 **	0,97	0,849 **	0,78

** $p < 0,01$

3.4. Analiza trafności Kwestionariusza Zainteresowań Zawodowych

Badania trafności Kwestionariusza Zainteresowań Zawodowych zostały przeprowadzone pod kątem jego trafności wewnętrznej, poprzez analizę zależności między skalami zainteresowań oraz trafności zewnętrznej skal zainteresowań w kontekście innych zmiennych psychologicznych.

Zależności między skalami Kwestionariusza Zainteresowań Zawodowych

W celu zidentyfikowania związków między skalami KZZ przeprowadzono analizę korelacji na próbie normalizacyjnej. Z rezultatów tej analizy wynika, że skale pomiarowe KZZ w obu wersjach (dla młodzieży i dla dorosłych) są wzajemnie ze sobą skorelowane. Może to oznaczać, że wyodrębnione skale szczegółowe dotyczące zainteresowań zawodowych są przejawami czynników bardziej ogólnych i tworzą wiązki wzajemnie skorelowanych zainteresowań.

W wyniku analizy korelacji skal diagnozujących zainteresowania zawodowe zarówno w wersji kwestionariusza dla młodzieży, jak i dla dorosłych, wykryto szereg silnych zależności między skalami. Warto podkreślić, że konfiguracja najistotniejszych korelacji jest niemalże identyczna dla młodzieży i dorosłych, co potwierdza wysoki poziom trafności wewnętrznej KZZ. Wartości współczynników korelacji Pearsona, podawane dalej w nawiasach, wahają się od 0 do 0.70. Ze względu na wielkość próby badanych (n = 604 młodzieży i n = 642 osób dorosłych) większość wartości wykazuje istotność statystyczną. W związku z tym omówiono tylko współczynniki korelacji o wartościach powyżej 0.5, istotne statystycznie na poziomie $p<0.001$.

Skala artystyczna

Wynik w skali artystycznej jest w dużym stopniu niezależny od pozostałych wymiarów KZZ. W obu wersjach kwestionariusza nie pojawiły się współczynniki korelacji wyższe niż założony poziom graniczny ($r>0.50$) Wskazuje to na wyraźną odrębność zainteresowań artystycznych względem pozostałych zainteresowań. Prawdopodobnie także zainteresowania artystyczne w największym stopniu determinowane są osobistymi uzdolnieniami jednostki.

Skala badawcza

Wynik w skali badawczej koreluje z wynikami w wielu innych skalach zainteresowań zawodowych. Najsilniej związany jest z wynikiem w skali przedsiębiorczej (0.665 dla KZZ-M, 0.627 dla KZZ-D). Może wiązać się to z faktem, że charakterystyczna dla skali badawczej wysoka eksploracyjność jest niezbędna dla osiągnięcia wysokiej efektywności podejmowanych zachowań przedsiębiorczych. Taki układ zależności może także wskazywać na duże znaczenie poznawczych komponentów tych zainteresowań. Ponadto wymiar zainteresowań badawczych dodatnio koreluje z zainteresowaniami społecznymi (0.523 dla KZZ-M, 0.543 dla KZZ-D) i komunikacyjnymi (0.532 dla KZZ-M, 0.587 dla KZZ-D), a także perswazyjnymi (0.548 dla KZZ-D). Cechy charakterystyczne dla postawy badawczej, takie jak elastyczność i adaptacyjność, a zwłaszcza skłonności do analitycznego i abstrakcyjnego myślenia, otwartość, wnikliwość i łatwość dostosowania aktywności poznawczej do sytuacji, sprzyjają efektywności wielu różnorodnych zachowań społecznych i ekonomicznych. Związek zainteresowań badawczych i konwencjonalnych u młodzieży (0.548 dla KZZ-M) można tłumaczyć natomiast pożądaną społecznie sylwetką „dobrego ucznia".

Skala badawcza silnie koreluje także ze skalą realistyczną (0.536 dla KZZ-M, 0.567 dla KZZ-D). Wynik ten wskazuje na zasadniczą rolę zainteresowań badawczych w poznawaniu i analizowaniu elementów środowiska fizycznego (np. gór, roślin, zwierząt, przestrzeni, orientacji w terenie). U osób dorosłych można zauważyć także związek skali badawczej ze skalą mechaniczną (0.521), sugerujący ważną rolę zainteresowań badawczych w rozumieniu budowy i działania mechanizmów i urządzeń.

Skala handlowa

W obu badanych grupach zainteresowania handlowe są silnie skorelowane z zainteresowaniami perswazyjnymi (0.605 dla KZZ-M, 0.534 dla KZZ-D) i przedsiębiorczymi (0.529 dla KZZ-M, 0.550 dla KZZ-D). Uzyskany związek został założony już na etapie teoretycznych założeń definicji skal zainteresowań zawodowych. Wynik ten świadczy o potrzebie oddziaływania na innych (w tym wypadku na klienta w procesie sprzedaży) poprzez umiejętne stosowanie argumentacji perswazyjnej, a także o orientacji jednostki na wymierne korzyści podjętych działań.

Skala komunikacyjna

Wymiar komunikacyjny najsilniej skorelowany jest z wymiarem badawczym (0.532 dla KZZ-M, 0.587 dla KZZ-D), społecznym (0.638 dla KZZ-M, 0.691 dla KZZ-D), perswazyjnym (0.663 dla KZZ-M, 0.548 dla KZZ-D) i przedsiębiorczym (0.623 dla KZZ-M, 0.548 dla KZZ-D). Zainteresowania komunikacyjne mają tutaj znaczenie instrumentalne, trudno bowiem wyobrazić sobie poprawne stosunki społeczne czy też odnoszenie sukcesów w przekonywaniu innych do swoich racji przez osoby nie posiadające sprawności komunikacyjnych.

Ponadto, w grupie młodzieży skala komunikacyjna koreluje ze skalą opiekuńczą (0.529). Można wnioskować, że umiejętności komunikacyjne są u młodzieży najłatwiejszym i najczęściej stosowanym sposobem wyrażania zainteresowania osobami potrzebującymi opieki, a szczególnie środkiem wyrażania wsparcia, troskliwości i gotowości do zachowań altruistycznych. Z reguły bowiem młodzież nie ma możliwości stosowania innych (np. rzeczowych czy finansowych) sposobów pomocy innym.

Ostatnia wyraźna korelacja występuje pomiędzy skalą komunikacyjną i konwencjonalną (0.531 dla KZZ-D). Wynik ten może świadczyć o tym, że normy poprawnej komunikacji u dorosłych są bardziej wyraziste i być może łatwiej przestrzegane niż u młodzieży. Z drugiej strony, może on wskazywać istnienie u dorosłych normy społecznej akcentującej konieczność dbania o poprawną komunikację.

Skala konwencjonalna

Wymiar konwencjonalny w obu grupach docelowych najsilniej związany jest z zainteresowaniami społecznymi (0.526 dla KZZ-M, 0.601 dla KZZ-D). Wynik ten jest oczywisty, ponieważ normy i reguły postępowania, będące jednym z przejawów zainteresowań konwencjonalnych, kształtowane są zazwyczaj w kontekście społecznym. Z drugiej strony, przestrzeganie norm i zasad życia społecznego jest niezbędne dla zaspakajania zainteresowań społecznych. Potwierdza to także wykryty w grupie osób dorosłych związek wymiaru konwencjonalnego ze skalą aprobaty społecznej (0.532). W grupie młodzieży wynik w skali konwencjonalnej koreluje ponadto z wynikiem w skali opiekuńczej (0.608). Może to oznaczać, że młodzi ludzi dążą do poprawności społecznej poprzez troskliwość i zainteresowanie drugim człowiekiem.

Odmienne znaczenie ma związek skali konwencjonalnej z wymiarem badawczym (0.548 dla KZZ-M). Źródła tego wyniku należy szukać raczej w drugim aspekcie zainteresowań konwencjonalnych, jakim jest preferowanie zadań dobrze ustrukturalizowanych, często o charakterze pamięciowym. Konwergencyjność myślenia (drugi oprócz dywergencyjności wskaźnik skali badawczej), wyrażająca się przede wszystkim w analityczności, sprzyja niewątpliwie strukturalizacji sytuacji złożonych i skłonności do praktycznego myślenia.

Korelacja skali konwencjonalnej ze skalą komunikacyjną (0.531) w grupie osób dorosłych, wskazująca na szczególną rolę komunikacji w respektowaniu norm życia społecznego została omówiona już wcześniej. Dodatkowo, w grupie tej zaobserwowano także korelację skali konwencjonalnej i realistycznej (0.620), która wynika z powiązań obu tych wymiarów z sumiennością, konkretnością i dobrą organizacją działań.

Skala mechaniczna

Wymiar mechaniczny wyraźnie wiąże się jedynie ze skalą badawczą w grupie osób dorosłych (0,521). U młodzieży ten związek jest nieco słabszy i nie przekracza 0.5. Konfiguracja zainteresowań mechanicznych i badawczych oznacza najprawdopodobniej skłonności do eksplorowania i eksperymentowania w zakresie czynności konkretnych, manualnych, a także działania i obsługi urządzeń mechanicznych.

Skala opiekuńcza

Zainteresowania opiekuńcze skorelowane są przede wszystkim z zainteresowaniami społecznymi (0.674 dla KZZ-M, 0.625 dla KZZ-D), co wynika z faktu, że chęć opieki nad innymi ludźmi jest przejawem zaangażowania społecznego i trudno wyobrazić sobie osoby łączące wysokie zainteresowania opiekuńcze z ignorowaniem kwestii społecznych. Dodatkowo, u młodych osób pojawiły się opisane już wcześniej korelacje wymiaru opiekuńczego z wymiarem konwencjonalnym (0.608) i komunikacyjnym (0.529) sugerujące, że zachowania związane z opieką nad innymi są wpisane w normy funkcjonowania społecznego, a poprawna komunikacja może stanowić doskonałe narzędzie do przestrzegania takiej normy w środowisku młodych ludzi.

W grupie dorosłych skala opiekuńcza koreluje silnie ze skalą aprobaty społecznej (0.557), co wskazuje, że prezentowanie zainteresowań opiekuńczych traktowane jest jako pożądane i stanowi ważną normę społeczną u osób dorosłych.

Skala przedsiębiorcza

Zainteresowania przedsiębiorcze związane są silnie z wieloma innymi zainteresowaniami: badawczymi (0.665 dla KZZ-M, 0.627 dla KZZ-D); komunikacyjnymi (0.623 dla KZZ-M, 0.548 dla KZZ-D); społecznymi (0.604 dla KZZ-M, 0.526 dla KZZ-D); perswazyjnymi (0.603 dla KZZ-M, 0.604 dla KZZ-D); realistycznymi (0.533 dla KZZ-M, 0.509 dla KZZ-D) i handlowymi (0.529 dla KZZ-M, 0.550 dla KZZ-D). Zależności te świadczą przede wszystkim o instrumentalnej roli różnego rodzaju kompetencji społecznych, komunikacyjnych oraz perswazyjnych w podejmowaniu skutecznych działań, rozwiązywaniu problemów i osiąganiu celów zorientowanych na korzyści. Ponadto zainteresowania realistyczne i badawcze mogą pełnić tutaj funkcję kompetencji ułatwiających programowanie i wdrażanie przedsięwzięć, determinujących efektywność aktywności umysłowej i skuteczność działania.

Skala perswazyjna

Skala perswazyjna najsilniej skorelowana jest ze skalami: komunikacyjną (0.663 dla KZZ-M, 0.548 dla KZZ-D), handlową (0.605 dla KZZ-M, 0.534 dla KZZ-D), przedsiębiorczą (0.603 dla KZZ-M, 0.604 dla KZZ-D) i społeczną (0.534 dla KZZ-M, 0.574 dla KZZ-D). Układ zainteresowań perswazyjnych, społecznych i komunikacyjnych wyraża warunki niezbędne do wywierania skutecznego wpływu społecznego. Związek zainteresowań handlowych z perswazyjnymi wynika z tego, że efektywna perswazja stanowi podstawowy warunek skutecznej sprzedaży i zachowań związanych z przedsiębiorczością (czyli aktywności zorientowanej na zysk lub korzyści). W grupie osób dorosłych zaobserwowano także silny związek zainteresowań perswazyjnych i badawczych, co zostało już omówione przy okazji analizy korelacji dla skali badawczej.

Skala realistyczna

Wymiar realistyczny silnie koreluje ze skalą badawczą (0.536 dla KZZ-M, 0.567 dla KZZ-D). Związek ten może być, szczególnie u młodzieży, oparty na wyuczonej skłonności do analityczności, systematyczności i strukturalizacji, sprzyjającej ujawnianiu skłonności do praktycznego i konkretnego myślenia. Z drugiej strony, u podstaw związku zainteresowań realistycznych z badawczymi może tkwić tendencja do eksplorowania i poznawania otoczenia poprzez wykonywanie kon-

kretnych czynności fizycznych. Wniosek ten potwierdza także związek zainteresowań realistycznych z przedsiębiorczymi (0.533 dla KZZ-M, 0.509 dla KZZ-D), który wskazuje, że jednostki mogą postrzegać skuteczność (zyskowność, korzystność) różnego rodzaju przedsięwzięć i transakcji w kategoriach realnych i konkretnych działań. Paradoksalnie, skala realistyczna koreluje ponadto z zainteresowaniami społecznymi (0.565 dla KZZ-M, 0.582 dla KZZ-D).

Jedynie w grupie osób dorosłych ujawniły się silne związki zainteresowań realistycznych z wymiarem konwencjonalnym (0.620). Może to oznaczać, że dorośli o wiele silniej niż młodzież wiążą oba te wymiary z sumiennością, konkretnością, dobrą organizacją, itp. Natomiast powiązanie wymiarów realistycznego i komunikacyjnego (0.509 dla KZZ-D) może wskazywać na instrumentalne wykorzystanie umiejętności komunikacyjnych np. w sytuacjach wymagających doprecyzowania oczekiwań w stosunku do osoby wykonującej zadanie.

Skala społeczna

Zainteresowania społeczne korelują silnie z zainteresowaniami komunikacyjnymi (0.638 dla KZZ-M, 0.691 dla KZZ-D), opiekuńczymi (0.674 dla KZZ-M, 0.625 dla KZZ-D), perswazyjnymi (0.534 dla KZZ-M, 0.574 dla KZZ-D), konwencjonalnymi (0.526 dla KZZ-M, 0.601 dla KZZ-D) i realistycznymi (0.565 dla KZZ-M, 0.582 dla KZZ-D) oraz z kontrolną skalą aprobaty społecznej (0,574 dla KZZ-D). Związki tych wymiarów są dosyć oczywiste, jako że w społeczeństwie pozytywnie wartościowane są zachowania wynikające z zainteresowania drugim człowiekiem, poprawna komunikacja, wzajemne oddziaływanie ludzi na siebie oraz gotowość do zachowań prospołecznych i altruistycznych. Jednocześnie, komunikacja interpersonalna i wpływ społeczny towarzyszą budowaniu i podtrzymywaniu relacji interpersonalnych. Natomiast korelacje między kompetencjami społecznymi i przedsiębiorczymi (0.604 dla KZZ-M, 0.526 dla KZZ-D) dowodzą po raz kolejny instrumentalnego sensu relacji interpersonalnych w aktywności handlowej i ekonomicznej. Ponadto, jak już to wspomniano wcześniej, elastyczność i adaptacyjność, które są charakterystyczne dla postawy badawczej, ułatwiają efektywne funkcjonowanie społeczne, co może tłumaczyć pojawienie się związku tych zainteresowań z wymiarem badawczym (0.523 dla KZZ-M, 0.543 dla KZZ-D).

Skale kontrolne

W grupie osób dorosłych skala aprobaty społecznej koreluje dość silnie ze skalą społeczną (0.574), opiekuńczą (0.557) i konwencjonalną (0.532). Dwie pierwsze skale wyrażają pożądane kompetencje społeczne, więc związek ten jest oczywisty. Natomiast jej korelacja ze skalą konwencjonalną odzwierciedla fakt, że zainteresowania konwencjonalne często traktowane są jako zgodne z normami obowiązującymi w społeczeństwie. W grupie młodzieży natomiast skale kontrolne korelują bardzo nisko ze skalami zainteresowań zawodowych. Oznacza to, że aprobata społeczna stanowi względnie niezależny wymiar w stosunku do diagnozy zainteresowań zawodowych młodzieży. Brak zależności może wynikać także z faktu, że młodzi ludzie nie przyswoili jeszcze norm i reguł społecznych w takim stopniu, jak ma to miejsce w przypadku osób dorosłych.

Jeśli chodzi o skalę reagowania na niepewność, to w obu analizowanych wersjach kwestionariusza koreluje ona dość słabo z wymiarami zainteresowań zawodowych (współczynniki korelacji nie przekraczają poziomu 0.24). Warto natomiast zauważyć, że jest to jedyna skala, która koreluje ujemnie z pozostałymi skalami. W obu grupach zainteresowania konwencjonalne i opiekuńcze korelują dodatnio, natomiast zainteresowania przedsiębiorcze, mechaniczne i handlowe – ujemnie. Ujemny znak tych korelacji potwierdza znaczenie umiejętności radzenia sobie ze zmieniającym się i nieprzewidywalnym otoczeniem, szczególnie w tych trzech rodzajach zainteresowań.

Analiza korelacji między wymiarami zainteresowań zawodowych wskazuje na dużą złożoność problematyki diagnozy zainteresowań zawodowych i zróżnicowanie osób w tym zakresie. Natomiast podobieństwo struktury korelacji dla obu wersji kwestionariusza KZZ oraz sam charakter zależności potwierdza trafność konwergencyjną i dyskryminacyjną uzyskanych wymiarów. Z tego względu możliwość diagnozy opartej na profilu zainteresowań zawodowych wydaje się optymalnym sposobem na wskazanie zaleceń dla młodzieży, dotyczących dalszej edukacji oraz dla dorosłych, dotyczących możliwości przekwalifikowania się.

Trafność zewnętrzna kwestionariusza KZZ

W celu zbadania trafności zewnętrznej kwestionariusza KZZ, zarówno wersji dla dorosłych jak i wersji dla młodzieży, odwołano się do teorii temperamentu, osobowości, stylów poznawczych oraz teorii prefe-

rencji zawodowych Hollanda. W niniejszym artykule przedstawione zostaną rezultaty badań trafności zainteresowań zawodowych w kontekście cech temperamentu i osobowości, gdyż dają one pewne dodatkowe informacje o poszczególnych skalach kwestionariusza.

Należy w tym miejscu przypomnieć, że zainteresowania zawodowe kształtowane są zarówno przez czynniki genetyczne jak i środowiskowe (socjalizacja). Nie można zatem oczekiwać silnych związków zainteresowań z cechami temperamentu. Jak twierdzą autorzy Regulacyjnej Teorii Temperamentu, zachowania obejmujące funkcjonowanie społeczne i intelektualne (a takie związane są właśnie z analizowanymi zainteresowaniami zawodowymi) są trudno przewidywalne na podstawie koncepcji aktywacyjnych (por. Zawadzki, Strelau, 1997).

Wydaje się także, że wiek osoby badanej powinien mieć wpływ na siłę tego związku. U osób młodych, które mają mniejsze doświadczenie w różnorodnych sytuacjach życiowych (w tym związanych z pracą), zainteresowania zawodowe powinny być w większym stopniu związane z czynnikami uwarunkowanymi genetycznie, niż zainteresowania zawodowe osób dorosłych.

Zależności między cechami osobowości a zainteresowaniami zawodowymi były dotychczas przedmiotem wielu dociekań. Tradycyjnie używane narzędzia do pomiaru zainteresowań zawodowych zostały skonstruowane na podstawie empirycznej i nie odwoływały się do żadnej teorii osobowości (por. Tirre, Dixit, 1995). Wyjątkiem w tym zakresie jest teoria Hollanda, która nawiązuje przecież do sześcioczynnikowej teorii osobowości RIASEC (por. Bajcar i in., 2006). Jak wspomniano już wcześniej, model teoretyczny, na którym opiera się KZZ odwołuje się także do koncepcji Wielkiej Piątki, dlatego też sensowne jest sprawdzenie związków wymiarów zainteresowań zawodowych KZZ z pięcioma wielkimi wymiarami osobowości. Warto tutaj wspomnieć, że dotychczasowe badania nad związkiem pięciu wymiarów osobowości i sześciu wymiarów zainteresowań zawodowych (mierzonych Zestawem do Samobadania Hollanda, Kwestionariuszem Preferencji Zawodowych oraz Inwentarzem Zainteresowań Stronga) wskazują na stałe i stosunkowo silne związki obydwu grup wymiarów (por. Larson, Rottinghaus, Borgen, 2002).

Pierwszą metodą, którą wykorzystano w badaniu trafności zewnętrznej kwestionariusza KZZ, był kwestionariusz temperamentu oparty na Regulacyjnej Teorii Temperamentu „*Formalna Charakterystyka Za-*

chowania – Kwestionariusz Temperamentu" Zawadzkiego i Strelaua (1997). Badania w tym zakresie przeprowadzono na grupie 155 osób dla kwestionariusza KZZ-D oraz na grupie 143 osób dla kwestionariusza KZZ-M. Osoby do próby dobierano metodą losowo-kwotową, analogicznie do doboru osób do próby normalizacyjnej (por. paragraf 3.2).

Do analizy trafności kwestionariusza KZZ wykorzystano następujące skale z Kwestionariusza Temperamentu (Zawadzki, Strelau, 1997):

- Żwawość – czasowy wymiar temperamentu, oznaczający tendencję do szybkiego reagowania, do utrzymywania wysokiego tempa aktywności, i do łatwej zmiany jednego zachowania na inne, stosownie do zmian w otoczeniu;
- Perseweratywność – czasowy wymiar temperamentu, definiowany jako tendencja do kontynuowania i powtarzania zachowań po zaprzestaniu bodźca (sytuacji), który to zachowanie wywołał;
- Wrażliwość sensoryczna – energetyczny wymiar temperamentu, oznaczający zdolność reagowania na bodźce zmysłowe o małej wartości stymulacyjnej;
- Reaktywność emocjonalna – energetyczny wymiar temperamentu, wyrażający tendencję do reagowania na bodźce wywołujące emocje, wyrażająca się z dużej wrażliwości i niskiej odporności emocjonalnej;
- Wytrzymałość – energetyczny wymiar temperamentu, definiowany jako zdolność do adekwatnego reagowania w sytuacjach wymagających długotrwałej lub wysoko stymulującej aktywności i/lub w warunkach silnej stymulacji zewnętrznej;
- Aktywność – energetyczny wymiar temperamentu, oznaczający tendencję do podejmowania zachowań o dużej wartości stymulacyjnej lub do zachowań dostarczających stymulacji zewnętrznej (z otoczenia).

Drugą metodą, wykorzystaną w badaniach trafności Kwestionariusza Zainteresowań Zawodowych, był kwestionariusz MQ5, oparty na założeniu pięciu czynników osobowości. Narzędzie to zostało opracowane przez firmę Meurs Polska Sp. z o.o. w wyniku współpracy w międzynarodowym projekcie L. Goldberga: *International Personality Item Pool*, w skrócie IPIP.

Metoda MQ5 składa się 34 skal w tym 5 czynników oraz 29 skal szczegółowych. Analizę korelacji pomiędzy cechami osobowości a wy-

miarami zainteresowań zawodowych przeprowadzono na próbie 155 osób w przypadku grupy dorosłych i 148 osób w grupie młodzieży. Osoby do próby dobierano metodą losowo-kwotową.

W niniejszych badaniach zostały wykorzystane wymiary MQ5 odwołujące się bezpośrednio do koncepcji Wielkiej Piątki:

- Stabilność emocjonalna – oznacza umiejętności opanowania stresu i impulsów, dbałości o własny komfort psychiczny, umiejętność spojrzenia na rzeczywistość z właściwej perspektywy i opanowywania negatywnych emocji oraz zrealizowania postawionych celów z wyłączeniem afektu emocjonalnego. Wysoka stabilność emocjonalna jest tożsama z niskim neurotyzmem;
- Ekstrawersja – dotyczy łatwości funkcjonowania interpersonalnego, rozmiaru relacji towarzyskich, otwartości na ludzi, chęci nawiązywania nowych znajomości, dążenia do różnego rodzaju kontaktów społecznych. Oznacza także aktywność „werbalną" rozumianą jako chęć wymiany poglądów, dyskusji, nawiązywania rozmowy;
- Otwartość na doświadczenie – związana jest z potrzebą samorozwoju, poszukiwania różnorodnych wrażeń, wiedzy, „eksperymentowania". Oznacza także umiejętność funkcjonowania w sytuacjach wymagających dokonywania różnego rodzaju operacji intelektualnych, kreatywności i wyobraźni;
- Sumienność – dotyczy odczuwania wagi dokładnego wypełniania zadań, poczucia odpowiedzialności za własne działania i słowa. Wiąże się także z potrzebą uporządkowania rzeczywistości i starannego wypełnienia obowiązków. Oznacza też przywiązanie do tradycji i zasad;
- Ugodowość – jako miara otwartości i chęci zrozumienia cudzych uczuć i motywów postępowania. Odzwierciedla zainteresowanie innymi, emocjonalne angażowanie się w stosunki międzyludzkie, przywiązywanie wagi do tego, jak czują się inni w danej sytuacji. Związana jest także z tolerancją wobec innych, liberalizmem, cierpliwością w kontaktach międzyludzkich, niechęcią do bycia krytycznym w stosunku do otoczenia.

Ocena trafności zewnętrznej zainteresowań zawodowych dokonana została na podstawie wielkości współczynników korelacji Pearsona pomiędzy dwoma omawianymi zbiorami zmiennych.

Skala artystyczna

Skala artystyczna koreluje dodatnio, chociaż słabo, z aktywnością (0.266, p<0.01 dla KZZ-M, 0.167, p<0,05 dla KZZ-D) i wrażliwością sensoryczną (0.306, p<0.01 dla KZZ-M, 0.190, p<0.05 dla KZZ-D). Zainteresowania artystyczne wymagają więc nie tylko wrażliwości estetycznej, ale i wrażliwości poznawczej, dostrzegania nawet słabych bodźców oraz niewielkich różnic między bodźcami. Osoba o zainteresowaniach artystycznych poszukuje także nowych wrażeń, płynących zarówno z otaczającej rzeczywistości, jak i z własnych działań i myśli, co wydaje się niezwykle istotne we wszelkich rodzajach działalności artystycznej. Potwierdza to także fakt, że zainteresowania artystyczne korelują dość wysoko z otwartością na doświadczenie (0.399, p<0.01 dla KZZ-M, 0.401, p<0,01 dla KZZ-D). Podobny poziom korelacji pomiędzy preferencjami artystycznymi a otwartością na doświadczenie uzyskiwano w badaniach wykorzystujących ZdS i KPZ (por. Larson, Rottinghaus, Borgen, 2002).

Skala badawcza

Wynik w skali badawczej w przypadku młodzieży istotnie skorelowany jest z takimi wymiarami temperamentu, jak aktywność (0.343, p<0.01), wrażliwość sensoryczna (0.396, p<0.01) i żwawość (0.340, p<0.01). Wydaje się, że zależności te można tłumaczyć koniecznością dokonywania szybkich zmian w myśleniu i dostosowywania się do nowych bodźców, rejestrowania nawet drobnych niuansów w otaczającej rzeczywistości czy też aktywnego poszukiwania problemów do rozwiązania w przypadku zaspakajania zainteresowań badawczych. U dorosłych istotny jest jedynie związek pomiędzy wymiarem badawczym a żwawością (0.292, p<0.01), jednak jest on dużo słabszy niż u młodzieży. Może to potwierdzać nieco odmienny charakter zainteresowań badawczych u dorosłych, którzy rozwijają je nie tylko w kontekście aktywności szkolnej, ale także poprzez działania w innych sferach życia. Większą rolę prawdopodobnie odgrywa w tym wypadku doświadczanie złożonej rzeczywistości, np. społecznej, niż genetycznie uwarunkowane cechy temperamentu.

Z drugiej jednak strony, warto zwrócić uwagę na stosunkowo wysokie korelacje zainteresowań badawczych z otwartością na doświadczenie (0.511, p<0.01 dla KZZ-M, 0.616, p<0,01 dla KZZ-D). Korelacje te są znacznie wyższe, niż w przypadku preferencji badawczych w ujęciu

Hollanda (por. Larson, Rottinghaus, Borgen, 2002). Należy pamiętać, że otwartość na doświadczenie jest najsilniej zdeterminowanym genetycznie wymiarem Wielkiej Piątki, podczas gdy preferencje w ujęciu Hollanda nie mają charakteru wrodzonego. Z drugiej strony, krytycy koncepcji Wielkiej Piątki postulują, że otwartość na doświadczenie nie należy do sfery osobowości, a charakteryzuje raczej funkcjonowanie poznawcze, zwłaszcza inteligencję (por. Strelau, 2004). Związek zainteresowań badawczych z otwartością na doświadczenie uprawnia więc w pewnym stopniu do traktowania skali badawczej jako miary zdolności poznawczych, w tym możliwości uczenia się.

W przypadku dorosłych, występują także silne korelacje z ugodowością (0.508, $p<0.01$), sumiennością (0.455, $p<0.01$) i ekstrawersją (0.455, $p<0.01$), co pozostaje w logicznym związku z wykazanymi już wcześniej korelacjami zainteresowań badawczych prawie ze wszystkimi wymiarami zainteresowań i potwierdza tezę o konwergencyjnym charakterze badawczości.

Skala handlowa

Zainteresowania handlowe skorelowane są z aktywnością (0.377, $p<0.01$ dla KZZ-M, 0.345, $p<0,01$ dla KZZ-D) i znacznie słabiej ze żwawością (0.195, $p<0.05$ dla KZZ-M, 0.186, $p<0,06$ dla KZZ-D), a ujemnie – z reaktywnością emocjonalną (-0.166, $p<0.05$ dla KZZ-M, -0.270, $p<0,01$ dla KZZ-D). Dobre radzenie sobie z wysokim poziomem stymulacji jest niezbędne dla poprawnego przeprowadzania transakcji, która stanowi źródła pobudzenia dla prowadzących je osób. Można więc powiedzieć, że efektywne prowadzenie transakcji wymaga możliwości podejmowania szybkich zmian zachowania, stosownie do zmian w otoczeniu jako, że determinuje ona radzenie sobie w zmieniającej się sytuacji. Z drugiej strony, nadmierne reagowanie na bodźce emocjonalne, lęk, neurotyczność, niska samoocena i nadmierna podejrzliwość, wynikające z wysokiej reaktywności emocjonalnej, nie sprzyjają efektywnemu zaspakajaniu zainteresowań handlowych.

Skala handlowa koreluje istotnie z ekstrawersją (0.378, $p<0.01$ dla KZZ-M, 0.373, $p<0,01$ dla KZZ-D) i otwartością na doświadczenie (0.429, $p<0.01$ dla KZZ-M, 0.345, $p<0,01$ dla KZZ-D). Potwierdza to uzyskane wcześniej zależności pomiędzy skalą handlową a wymiarami społecznymi KZZ, wskazując na uspołeczniony i aktywny charakter oddziaływań handlowych.

Skala komunikacyjna

Wynik w skali komunikacyjnej skorelowany jest istotnie z aktywnością (0.325, p<0.01 dla KZZ-M, 0.205, p<0,01 dla KZZ-D), żwawością (0.313, p<0.01 dla KZZ-M, 0.293, p<0,01 dla KZZ-D), oraz wrażliwością sensoryczną w przypadku osób młodych (0.289, p<0.01) i niską reaktywnością emocjonalną u osób dorosłych (-0.270, p<0.01 dla KZZ-D). Wysoka aktywność i żwawość związane są z ekstrawersją, a więc poszukiwaniem kontaktów z innymi ludźmi, co uzasadnia ich związek z zainteresowaniami komunikacyjnymi. Z drugiej strony, taki układ cech temperamentu pozwala na szybkie reagowanie na zmiany sytuacji, w szczególności rejestrowanie subtelności w zachowaniu drugiej strony w procesie komunikacji. Umożliwia także na szybkie przełączanie się w schemacie nadawca-odbiorca, co jest niezbędne dla prowadzenia poprawnej komunikacji. Dodatkowo, niska reaktywność emocjonalna, związana przecież ze stabilnością emocjonalną, pozwala na adekwatne, a nie nadmierne reagowanie na emocje własne i drugiej strony, co zdecydowanie ułatwia proces komunikacji.

Paradoksalnie, skala komunikacyjna w przypadku młodzieży wykazuje nieistotne związki z wszystkimi pięcioma wymiarami osobowości. Można tutaj jedynie wnioskować o braku świadomości wagi, jaką pełni w naszym życiu umiejętność poprawnej komunikacji. W przypadku osób dorosłych, zgodnie z wcześniejszymi założeniami, zainteresowania komunikacyjne związane są z ekstrawersją (0.536, p<0.01) oraz ugodowością (0.562, p<0.01), co jest najbardziej oczywistym wynikiem. Związek z otwartością na doświadczenie (0.576, p<0.01) potwierdza fakt, że zainteresowania komunikacyjne wiążą się także z umiejętnością sprawnej komunikacji z osobami o odmiennym stylu wypowiedzi i zasobie słownictwa (np. dzieci, osoby dużo starsze, itp.). Fakt posiadania dużej (uświadomionej) wiedzy leksykalnej może mieć istotne powiązania także z sumiennością (0.451, p<0.01).

Skala konwencjonalna

Skala konwencjonalna w obu grupach istotnie, choć słabo, koreluje ze żwawością (0.213, p<0.01 dla KZZ-M, 0.235, p<0,01 dla KZZ-D), a więc tendencją do szybkich i adekwatnych do sytuacji zmian własnego zachowania. Z drugiej strony, paradoksalnie, w grupie młodzieży zainteresowania konwencjonalne okazały się dodatnio skorelowane z perseweratywnością (0.233, p<0.01), a więc tendencją do utrzymywania zacho-

wania nawet po zaprzestaniu działania bodźca, który go wywołał. Możliwe, że jest to pewnego rodzaju efekt związany z etapem rozwoju, na którym znajdują się młodzi ludzie. Charakterystyczne dla tego etapu wydaje się uczenie się poprzez wielokrotne powtarzanie zachowań, szczególnie tych związanych z życiem społecznym, obfitującym w konwencje. Uczenie się norm i zasad życia społecznego odbywa się najczęściej poprzez proste powtarzanie nagradzanych przez dorosłych poprawnych zachowań.

Jeśli chodzi o cechy osobowości, to wysoki wynik na wymiarze konwencjonalnym w obu grupach najsilniej związany jest z wysoką sumiennością (0.551, $p<0.01$ dla KZZ-M, 0.601, $p<0,01$ dla KZZ-D) i ugodowością (0.331, $p<0.01$ dla KZZ-M, 0.444, $p<0,01$ dla KZZ-D). Takie zależności potwierdzają trafność założeń definicyjnych skali zainteresowań konwencjonalnych. Związek z sumiennością pozostaje także w zgodzie z wynikami badań korelacyjnych cech osobowości z wymiarami preferencji zawodowych (diagnozowanych za pomocą ZdS i KPZ). Warto jednak zwrócić uwagę, że wymiar konwencjonalny w rozumieniu Hollanda nie koreluje istotnie z ugodowością (por. Larson, Rottinghaus, Borgen, 2002). Potwierdzałoby to fakt, że wymiar konwencjonalny w KZZ bardziej dotyczy kwestii społecznych, norm i reguł postępowania nabytych w procesie socjalizacji, niż preferencje konwencjonalne w koncepcji RIASEC (por. Bajcar, Gąsiorowska, 2006).

Skala mechaniczna

W zakresie cech temperamentu, skala mechaniczna w obu grupach istotnie koreluje z wytrzymałością (0.229, $p<0.01$ dla KZZ-M, 0.415, $p<0,01$ dla KZZ-D) i żwawością (0.373, $p<0.01$ dla KZZ-M, 0.397, $p<0,01$ dla KZZ-D) oraz nieco słabiej i ujemnie z reaktywnością emocjonalną (-0.260, $p<0.01$ dla KZZ-M, -0.270, $p<0,01$ dla KZZ-D) i perseweratywnością (-0.252, $p>0.01$ dla KZZ-D). Jest to jedyna skala, dla której korelacje z wymiarami temperamentu w grupie dorosłych i młodzieży utrzymują się na podobnym poziomie.

Wysoka wytrzymałość oznacza odporność na zmęczenie i czynniki zewnętrzne, które przeszkadzają w danym zachowaniu (dystraktory), determinując możliwość dokładnego i sprawnego wykonywania zadań wymagających wszelkiego rodzaju manipulacji manualnych. Wysoka żwawość i niska perseweratywność oznaczają umiejętność dostosowywania się do zmieniających się warunków, do nagłych zmian w sytuacji, co także sprzyja realizacji zainteresowań mechanicznych. Niska reaktywność

emocjonalna wiąże się natomiast z tendencją do zachowań refleksyjnych, a nie impulsywnych, co ułatwia dokładne wykonywanie czynności, a tym samym efektywne wykorzystywanie zainteresowań mechanicznych.

Warto także zwrócić uwagę, że w grupie młodzieży skala mechaniczna jest istotnie związana z aktywnością (0.401, $p<0.01$). Zależności takiej nie zaobserwowano w grupie dorosłych. Może to oznaczać, że młodzież traktuje czynności mechaniczne jako źródło pewnego rodzaju pobudzającej stymulacji – np. samodzielna naprawa roweru może stanowić dla nich silną sytuację pobudzającą (szczególnie gdy towarzyszy jej sukces). Dorośli natomiast nie traktują takich czynności w kategoriach pobudzenia, a jedynie dostrzegają w nich zadania do wykonania.

Zainteresowania mechaniczne w KZZ w obu grupach wykazuje słabe związki z wymiarami osobowości. Stosunkowo najsilniejszy jest tu związek ze stabilnością emocjonalną (0.308, $p<0.01$ dla KZZ-M, 0.375, $p<0,01$ dla KZZ-D). Taka struktura zależności odpowiada niskim korelacjom wymiaru realistycznego w rozumieniu Hollanda z wymiarami osobowości (por. Larson, Rottinghaus, Borgen, 2002).

Skala opiekuńcza

Wymiar opiekuńczy w obu grupach skorelowany jest istotnie z wrażliwością sensoryczną (0.319, $p<0.01$ dla KZZ-M, 0.246, $p<0,01$ dla KZZ-D), a także, co zaskakujące, z wysokim poziomem perseweratywności (0.436, $p<0.01$ dla KZZ-M, 0.158, $p<0,05$ dla KZZ-D), szczególnie silnie w grupie młodzieży. Podejmowanie zachowań opiekuńczych w sposób oczywisty wymaga wysokiego poziomu wrażliwości na bodźce, co jest warunkiem szybkiego i adekwatnego reagowania na sygnały płynące ze strony osób (np. małych dzieci) wymagających opieki. Wydaje się oczywiste, że sytuacje związane z opieką nad innymi są bardziej charakterystyczne dla życia osoby dorosłej niż dla młodzieży, jednak już w dzieciństwie jednostki przyswajają sobie normy związane z zachowaniami opiekuńczymi. Można więc wysnuć wniosek, że istotny związek zainteresowań opiekuńczych z perseweratywnością w grupie młodzieży wynika z faktu uczenia się norm (w tym wypadku dotyczących opiekowania się innymi) poprzez powtarzanie nagradzanych zachowań (podobnie jak było to w przypadku zainteresowań konwencjonalnych).

W zakresie cech osobowości, wysoki wynik w skali opiekuńczej związany jest w obu wersjach KZZ z wysoką ugodowością (0.669, $p<0.01$ dla KZZ-M, 0.546, $p<0,01$ dla KZZ-D). Wysoka ugodowość,

zgodnie z definicją, wyraża się zaufaniem do innych, prostolinijnością, skromnością, czasami skłonnością do ustępowania i poświęcania się. Osoby takie w odbiorze innych są jednoznaczne, przewidywalne i życzliwe, co sprawia, że tworzą wokół siebie pewnego rodzaju aurę bezpieczeństwa. Można wręcz stwierdzić, że wysoka ugodowość jest wręcz niezbędnym warunkiem dla efektywnego zaspakajania zainteresowań opiekuńczych.

Skala przedsiębiorcza

Zainteresowania przedsiębiorcze w obu wersjach KZZ są istotnie skorelowane z aktywnością (0.470, p<0.01 dla KZZ-M, 0.193, p<0,05 dla KZZ-D), żwawością (0.364, p<0.01 dla KZZ-M, 0.370, p<0,01 dla KZZ-D) oraz ujemnie z reaktywnością emocjonalną (-0.310, p<0.01 dla KZZ-M, -0.254, p<0,01 dla KZZ-D). Układ ten wskazuje na wielokierunkowe poszukiwanie pobudzenia, zaspakajane poprzez podejmowanie ryzyka instrumentalnego i wykorzystywanie nadarzających się szans i okazji. W grupie młodzieży można zaobserwować także istotny związek przedsiębiorczości z wrażliwością sensoryczną (0.284, p<0.01). Prawdopodobnie młodzież musi wykazać się większą wrażliwością na bodźce, a więc na zmiany w otoczeniu, aby je zarejestrować i efektywnie wykorzystać. Natomiast w przypadku osób dorosłych przedsiębiorczość może być w większym stopniu związana z rutyną czy doświadczeniem. Należy jednocześnie wspomnieć, że przedsiębiorczość jako cecha w pełnym zakresie ujawnia się zwykle koło 30 roku życia, kiedy doświadczenie jednostki jest wystarczające do adekwatnego i elastycznego przystosowywania się do zmiennych warunków funkcjonowania gospodarki.

Skala przedsiębiorcza dodatnio koreluje z ekstrawersją (0.470, p<0.01 dla KZZ-M, 0.423, p<0,01 dla KZZ-D) i nieco słabiej z sumiennością (0.206, p<0.05 dla KZZ-M, 0.375, p<0,01 dla KZZ-D), podobnie jak w przypadku wymiaru przedsiębiorczego w koncepcji Hollanda (por. Larson, Rottinghaus, Borgen, 2002). Warto zwrócić uwagę, że to szczególnie dorośli łączą przedsiębiorczość z sumiennością, dokładnością i wysokim poziomem zorganizowania, podczas gdy u młodzieży związek ten jest zdecydowanie słabszy. W przypadku KZZ, odmiennie niż w ujęciu Hollanda, zainteresowania przedsiębiorcze korelują także z otwartością na doświadczenie (0.483, p<0.01 dla KZZ-M, 0.550, p<0,01 dla KZZ-D) i ugodowością (0.350, p<0.01 dla KZZ-M, 0.395, p<0,01 dla KZZ-D). Można więc wnioskować, że zainteresowania przedsiębiorcze

w KZZ akcentują nastawienie na efektywny i nowatorski proces radzenia sobie z pojawiającymi się problemami, a także są silnie związane są z odpowiednim wypełnianiem roli przełożonego, która często w praktyce wiąże się z przedsiębiorczością.

Skala perswazyjna

Wymiar perswazyjny, podobnie jak wymiar komunikacyjny, związany jest w obu grupach z wysoką aktywnością (0.481, p<0.01 dla KZZ-M, 0.275, p<0,01 dla KZZ-D) i żwawością (0.307, p<0.01 dla KZZ-M, 0.327, p<0,01 dla KZZ-D) oraz niską reaktywnością emocjonalną (-0.230, p<0.01 dla KZZ-M, -0.178, p<0,05 dla KZZ-D). Zależność tę można tłumaczyć podobnie, jak to uczyniono już w przypadku zainteresowań komunikacyjnych. Dodatkowo, u dorosłych perswazja wiąże się z wysoką wytrzymałością (0.205, p<0.05), a więc odpornością na zmęczenie i dystraktory, natomiast u młodzieży jest ona skorelowana z wrażliwością sensoryczną (0.293, p<0.01). Nasuwa się więc wniosek, że u osób dorosłych perswazja wiąże się z chęcią i umiejętnością wytrwałego oraz konsekwentnego przekonywania drugiej strony do swoich racji, podczas gdy młodzież bardziej koncentruje się na rejestrowaniu sygnałów płynących od drugiej strony i wykorzystywaniu najmniejszych nawet okazji do wywierania wpływu.

Skala perswazyjna w obu wersjach testu jest istotnie skorelowana z ekstrawersją (0.505, p<0.01 dla KZZ-M, 0.557, p<0,01 dla KZZ-D) i otwartością na doświadczenie (0.455, p<0.01 dla KZZ-M, 0.541, p<0,01 dla KZZ-D) oraz u dorosłych z ugodowością (0.411, p<0.01). Taka struktura korelacji potwierdza wcześniejsze wnioski wynikające ze związków skali perswazyjnej z wymiarami temperamentu.

Skala realistyczna

Skala realistyczna w obu grupach docelowych istotnie koreluje z wrażliwością sensoryczną (0.269, p<0.01 dla KZZ-M, 0.190, p<0,05 dla KZZ-D) i żwawością (0.192, p<0.05 dla KZZ-M, 0.327, p<0,01 dla KZZ-D). Zainteresowania realistyczne oznaczają skłonność do praktycznego myślenia, konkretność (w tym także poznawczą), która z kolei jest determinowana przede wszystkim przez wrażliwość sensoryczną. Ponadto w grupie młodzieży skala realistyczna koreluje stosunkowo wysoko z aktywnością (0.395, p<0.01), co może sugerować, że w tej grupie wysokie zainteresowania realistyczne są szczególnie związane z poszukiwaniem pobudzenia np. poprzez podejmowanie wysiłku fizycznego.

Skala realistyczna, podobnie jak skala mechaniczna, w niewielkim stopniu koreluje z wymiarami osobowości. Jedynie w grupie dorosłych występuje silniejsza zależność tego wymiaru z sumiennością (0.472, p<0,01) i ugodowością (0.448, p<0,01). Taka struktura korelacji z jednej strony sugeruje, że konkretne, rzeczowe zainteresowania zawodowe mają swoje podłoże w innych strukturach niż osobowość, a z drugiej strony wskazuje to na odmienny charakter zainteresowań realistycznych w stosunku do zainteresowań mechanicznych. Te pierwsze są w większym stopniu nastawione na konkretność i dokładność, nie tylko w odniesieniu do rzeczy fizycznych.

Skala społeczna

Struktura korelacji zainteresowań społecznych z wymiarami temperamentu jest odmienna w obu wersjach KZZ. W grupie dorosłych zainteresowania społeczne słabo korelują z wymiarami temperamentu, a związane są z niską reaktywnością emocjonalną (-0.294, p<0,01) i wysoką żwawością (0.177, p<0,05), które to związki są oczywiste. U młodzieży widoczny jest brak związku z reaktywnością, natomiast występuje stosunkowo silny związek wymiaru społecznego z aktywnością (0.464, p<0,01), wrażliwością sensoryczną (0.301, p<0,01) i żwawością (0.315, p<0,01) oraz nieco słabszy związek z perseweratywnością (0.216, p<0,01). Uzyskane zależności można tłumaczyć podobnie jak w przypadku skali opiekuńczej i konwencjonalnej.

Skala społeczna wykazuje jednorodne w obu grupach istotne związki z wieloma wymiarami osobowości. Najsilniej koreluje ona z ugodowością (0.595, p<0.01 dla KZZ-M, 0.658, p<0,01 dla KZZ-D), ekstrawersją (0.524, p<0.01 dla KZZ-M, 0.494, p<0,01 dla KZZ-D), otwartością na doświadczenie (0.449, p<0.01 dla KZZ-M, 0.499, p<0,01 dla KZZ-D). Można więc wnioskować, że osoba o wysokich zainteresowaniach społecznych skupia się na jakości i intensywności relacji interpersonalnych oraz na swoim nastawieniu do innych ludzi, a także czerpie korzyści z kontaktów z innymi, nie zapominając jednocześnie o ich potrzebach. Osoba taka jest pewna siebie, jednak dba także o dobre relacje z innymi ludźmi poprzez łatwość kontrolowania swoich zachowań i emocji. Warto w tym momencie wspomnieć, że preferencje społeczne w modelu Hollanda korelują istotnie (lecz na nieco niższym poziomie) z ekstrawersją i otwartością na doświadczenie, natomiast brak tam korelacji z wymiarem ugodowości (por. Larson, Rottinghaus, Borgen, 2002). Taka

struktura korelacji jest kolejnym argumentem na występowanie pewnych różnic pomiędzy zainteresowaniami społecznymi w KZZ a preferencjami społecznymi w ujęciu Hollanda.

Skale kontrolne

Skala aprobaty społecznej w obu wersjach kwestionariusza koreluje nieistotnie z wymiarami temperamentu, co jest zgodne z założeniami Autorów metody. Dążenie do aprobaty społecznej ma bowiem raczej charakter normy, a nie cechy wrodzonej. Z drugiej strony, skorelowana ona jest z sumiennością (0.399, $p<0.01$ dla KZZ-M, 0.511, $p<0,01$ dla KZZ-D) i ugodowością (0.413, $p<0.01$ dla KZZ-M, 0.544, $p<0,01$ dla KZZ-D), a więc właśnie z tymi wymiarami osobowości, które najsilniej obciążone są aprobatą społeczną, ponieważ mają charakter norm pożądanego postępowania. Należy także zwrócić uwagę, że korelacje te silniejsze są w grupie osób dorosłych.

Z kolei skala reagowania na niepewność z kolei wydaje się najsilniej zdeterminowana temperamentalnie. Wysoki wynik w tej skali, a więc złe reagowanie na wysoki poziom niepewności, związany jest z niską aktywnością (-0.276, $p<0.01$ dla KZZ-M, -0.183, $p<0,05$ dla KZZ-D), wytrzymałością (-0.293, $p<0.01$ dla KZZ-M, -0.270, $p<0,01$ dla KZZ-D) i żwawością (-0.272, $p<0.01$ dla KZZ-M, -0.283, $p<0,01$ dla KZZ-D) oraz wysoką reaktywnością emocjonalną (0.384, $p<0.01$ dla KZZ-M, 0.540, $p<0,01$ dla KZZ-D) i perseweratywnością (0.275, $p<0.01$ dla KZZ-M, 0.300, $p<0,01$ dla KZZ-D). Taka struktura korelacji jest oczywista, ponieważ wysoki wynik na skali reagowania na niepewność oznacza przede wszystkim awersję do podejmowania ryzyka. Potwierdza to również ujemna korelacja z ekstrawersją (-0.454, $p<0.01$ dla KZZ-M, -0.338, $p<0,01$ dla KZZ-D), otwartością na doświadczenie (-0.418, $p<0.01$ dla KZZ-M, -0.475, $p<0,01$ dla KZZ-D) i stabilnością emocjonalną (-0.346, $p<0.01$ dla KZZ-M, -0.333, $p<0,01$ dla KZZ-D).

Podsumowując, wyniki zależności pomiędzy wymiarami zainteresowań zawodowych oraz cechami temperamentu i osobowości potwierdzają trafność konwergencyjną skal wchodzących w skład obu wersji kwestionariusza KZZ, a także pozostają w zgodności z analizowanymi wcześniej zależnościami pomiędzy wymiarami zainteresowań w obrębie tej samej wersji testu. Jednocześnie, uzyskane wyniki dostarczają dodatkowych informacji przydatnych w interpretacji poszczególnych skal zainteresowań zawodowych.

3.5. Normalizacja kwestionariusza KZZ

Zgodnie ze standardami dotyczącymi konstrukcji kwestionariuszy i testów psychologicznych, Autorzy metody dokonali normalizacji KZZ na podstawie danych uzyskanych w badaniach normalizacyjnych. Pierwszym krokiem było wyodrębnienie grup, wystarczająco zróżnicowanych pomiędzy sobą i jednocześnie spójnych wewnętrznie, dla których powinny zostać obliczone osobne normy grupowe.

Jak wspomniano już wcześniej, na podstawie przeprowadzonych analiz uznano, iż spośród wszystkich kryteriów, które uwzględniono podczas konstruowania próby normalizacyjnej, płeć jest jedynym, które znacząco różnicuje otrzymane wyniki. Wynik ten jest zgodny z wcześniejszymi założeniami teoretycznymi, jako że zainteresowania zawodowe, mające podłoże w wymiarach osobowości, osobistych preferencjach i emocjonalnych nastawieniach do konkretnych aktywności, powinny być stosunkowo niezależne od wieku, miejsca zamieszkania, sposobu wypełniania. Autorzy metody zakładają jednak, że w przyszłości, gdy KZZ będzie stosowany w praktyce, zostanie zebrana odpowiednio duża baza wyników, pozwalająca na powtórną normalizację testu.

Do normalizacji wyników wykorzystano skalę stenową (od ang. *standard ten* – standaryzowana dziesiątka) przede wszystkim ze względu na cel testowania. Skala ta pozwala bowiem na dobre różnicowanie osób uzyskujących wyniki w granicach środkowych, a nie – osób osiągające bardzo niskie i bardzo wysokie wyniki (por. Hornowska, 2003). Skala stenowa charakteryzuje się następującymi parametrami: średnia = 5.5; odchylenie standardowe = 2.0; każda jednostka (sten) równa jest 0.5 odchylenia standardowego. Wyniki z przedziału 1–4 sten traktowane powinny być jako niskie, wyniki z przedziału 5–6 sten wyrażają wyniki przeciętne, natomiast wyniki z przedziału 7–10 sten oznaczają wyniki wysokie (Hornowska, 2003, Brzeziński, 1999).

Procedurę normalizacji 11 skal zainteresowań zawodowych i 2 skal kontrolnych przeprowadzono dla każdej wersji testu (KZZ-D i KZZ-M) i dla każdej płci osobno (kobiety i mężczyźni), otrzymując w efekcie 4 grupy norm. Normy dla poszczególnych grup i wersji testu stanowią część Podręcznika metody (Nosal i in., 2006). W wersji elektronicznej testu obliczanie wyników surowych i normowanych na poszczególnych skalach odbywa się automatycznie.

3.6. Interpretacja wyniku badania za pomocą kwestionariusza KZZ

Jak wspomniano już wcześniej, wynikiem badania metodą KZZ jest profil zainteresowań zawodowych (11 skal podstawowych) oraz profil kontrolny (wyniki z dwóch skal kontrolnych) badanej osoby. Profil zainteresowań zawodowych jest podstawowym wynikiem ukierunkowującym diagnozę, natomiast wyniki skal kontrolnych stanowią natomiast przesłankę do rozstrzygnięcia i sprecyzowania diagnozy zainteresowań oraz uchwycenia sytuacji nietypowych (np. zafałszowany wynik badania wywołany zbyt silnym dążeniem do aprobaty społecznej).

Aby ułatwić diagnozę zainteresowań zawodowych i sformułować pewnego rodzaju wytyczne do interpretacji wyników testu KZZ, przeprowadzono analizę charakterystycznych profili zainteresowań zawodowych. W każdej z czterech grup, wyodrębnionych ze względu na wersję kwestionariusza (KZZ-M i KZZ-D) oraz płeć osób badanych (kobiety i mężczyźni) przeprowadzono analizę skupień metodą k-średnich (Marek, Noworol, 1987) na wynikach standaryzowanych w 11 skalach zainteresowań. Wyodrębniono 7 profili typowych dla każdej grupy (kobiety – młodzież, kobiety – dorośli; mężczyźni – młodzież; mężczyźni – dorośli). Wszystkie profile opisane są w Podręczniku metody (Nosal i in., 2006). W typowej procedurze interpretacji, program komputerowy (lub też w formie konwencjonalnej doradca samodzielnie), wylicza miary podobieństwa profilu indywidualnego dla danej osoby do poszczególnych profili typowych w danej grupie.

Wykorzystywaną w metodzie KZZ miarą służącą do szacowania podobieństwa profili jest współczynnik rC Cohena (Zakrzewska, 2004, s. 529). Współczynnik ten stanowi modyfikację współczynnika korelacji Pearsona, i jest wrażliwy zarówno na oddalenie analizowanych profili od środka skali (ich wysokość), jak i ich kształt (ich konfiguracja). Współczynnik rC Cohena, podobnie jak każdy współczynnik korelacji, może przyjmować wartości z przedziału [-1,1]. Wyniki zbliżające się do 1 oznaczają zdecydowane podobieństwo profilu indywidualnego do profilu typowego, natomiast wyniki bliskie – 1 oznaczają zdecydowane przeciwieństwo profili. Wyniki w okolicach 0 świadczą o braku związku, czyli nie ma tu ani podobieństwa ani przeciwieństwa profili (Cohen, 1988). Szczegółowy sposób interpretacji wyników w oparciu o wartości

współczynnika rC przedstawiono w Podręczniku metody (Nosal i in., 2006), a także w artykule Borkowskiej i Czerw (2006), zamieszczonym w niniejszym zeszycie.

Zaprezentowany w niniejszym rozdziale Kwestionariusz Zainteresowań Zawodowych pozwala na wyczerpującą diagnozę orientacji zawodowej i daje doradcy podstawę do sformułowania zaleceń dotyczących ścieżki edukacyjnej i kariery zawodowej. Jest to oryginalne narzędzie, spełniające standardy psychometryczne i w pełni dostosowane do wymogów polskiego rynku pracy.

LITERATURA

Armstrong M., (2000) *Zarządzanie zasobami ludzkimi*. Kraków: Oficyna Ekonomiczna.

Bajcar B., Borkowska A., Czerw A., Gąsiorowska A., Nosal C.S., (2006). *Psychologia preferencji i zainteresowań zawodowych. Przegląd teorii i metod.* Zeszyt informacyjno-metodyczny doradcy zawodowego nr 34, Warszawa: Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej.

Bajcar B., Gąsiorowska A., (2006). *Zmiana paradygmatu diagnozy zainteresowań w doradztwie zawodowym.* W: Zeszyt informacyjno-metodyczny doradcy zawodowego nr 37, Warszawa: Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej.

Bańka A., (1995). *Zawodoznawstwo, doradztwo zawodowe, pośrednictwo pracy. Psychologiczne metody i strategie pomocy bezrobotnym*. Poznań: Wydawnictwo PRINT-B.

Borkowska A., Czerw A., (2006). *Interpretacja profili indywidualnych Kwestionariusza Zainteresowań Zawodowych – Analiza przypadków.* W: Zeszyt informacyjno-metodyczny doradcy zawodowego nr 37, Warszawa: Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej.

Brzezińska A., (2000). *Społeczna psychologia rozwoju*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Scholar".

Brzeziński J., (1999). *Metodologia badań psychologicznych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Carson A.D., (2002). *The selection of interests*. www.VocationalPsychology.com

Cohen J., (1988). *Współczynnik rc jako miara podobieństwa profilów niezmienna względem odwracania zmiennych.* W: J. Brzeziński (red). *Problemy teorii, rzetelności, konstrukcji i analizy wyników testów psychologicznych*. Warszawa: Laboratorium Technik Diagnostycznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego.

Costa P.T., McCrae R.R., (1992). *Four ways five factors are basic*. Personality and Individual Differences, *6*, 653–665.

Gazzaniga M.S., (1992). *Nature's mind: The biological roots of thinking, emotions, sexuality, language, and intelligence*. New York: BasicBooks.

Gottfredson L.S., (2002). *Gottfredson's theory of circumscription, compromise, and self-creation.* W: D. Brown (red.). *Career choice and development* (s. 85–148). San Francisco: Jossey-Bass (wydanie 4).

Holland J.L., (1985). *Professional manual for Vocational Preference Inventory.* Odessa: Psychological Assessment Resources.

Holland J.L., (1992). *Making vocational choices. A theory of vocational personalities and work environments*. Odessa: Psychological Assessment Resources.

Hornowska E., (2003). *Testy psychologiczne. Teoria i praktyka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

Hornowska E., Paluchowski W.J., (2002). *Technika badania ważności pracy D.E. Supera.* W: M. Strykowska (red.). *Współczesne organizacje – wyzwania i zagrożenia. Perspektywa psychologiczna*. Poznań: Wydawnictwo Fundacji Humaniora.

Katz D., Kahn R.L., (1979). *Społeczna psychologia organizacji*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Larson L.M., Rottinghaus P.J., ,Borgen, F. H. (2002). *Meta-analyses of Big Six Interests and Big Five Personality Factors.* Journal of Vocational Behavior, 61, 217–239.

Lykken D.T., Bouchard T.J., Jr., McGue M., & Tellegen A., (1993). *Heritability of interests: A twin study.* Journal of Applied Psychology, 78, 649-661.

Madsen D., (1982). *Współczesne teorie motywacji*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Magnusson D., (1991). *Wprowadzenie do teorii testów*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Marek T., Noworol C., (1987). *Zarys analizy skupień (niehierarchiczne i hierarchiczne techniki skupiania).* W: J. Brzeziński (red.). *Wielozmiennowe modele statystyczne w badaniach psychologicznych* (184–104). Warszawa-Poznań: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Nosal C., Piskorz Z., Świątnicki K., (1997). *Kwestionariusz Preferencji Zawodowych KPZ. Polska adaptacja skali Johna L. Hollanda. Podręcznik dla doradców zawodowych*. Warszawa: Ministerstwo Pracy i Polityki Socjalnej.

Nosal C., Bajcar B., Borkowska A., Czerw A., Gąsiorowska A., (2006). *Kwestionariusz Zainteresowań Zawodowych. Podręcznik metody*. Warszawa: Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej.

Noworol C., (2003). *Transnacjonalne poradnictwo zawodowe wobec planowania karier.* Zeszyt informacyjno-metodyczny doradcy zawodowego nr 23, 34–44. Warszawa: Ministerstwo Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej.

Plomin R., DeFries J.C., McClearn G.E., McGuffin P., (2001). *Genetyka zachowania*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Ralston C.A., Borgen F.H., Rottinghaus P.J., Donnay D.A.C., (2004). *Specificity in interest measurement: Basic Interest Scales and major field of study.* Journal of Vocational Behavior, 65, 203–216.

Standardy dla testów stosowanych w psychologii i pedagogice (1985). Biblioteka Psychologa Praktyka, Tom I. Warszawa: Laboratorium Technik Diagnostycznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego.

Strelau J., (2004). *Osobowość jako zespół cech.* W: J. Strelau (red.). *Psychologia. Podręcznik akademicki* (525–560). Tom 2, Gdańsk: GWP.

Sullivan B.A., Hansen J.C. (2004). *Evidence of construct validity of the interest scales on the Campbell Interest and Skill Survey.* Journal of Vocational Behavior, 65, 179–202.

Super D.E., (1972). *Psychologia zainteresowań*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Tirre W.C., Dixit S., (1995). *Reading Interests: their dimensionality and correlation with personality and cognitive factors.* Personality and Individual Differences, 18, 731–738.

Tracey T.J.G., (2002). *Personal Globe Inventory: Measurement of the Spherical Model of Interests and Competence Beliefs.* Journal of Vocational Behavior, 60, 113–172.

Zawadzki B., Strelau J., (1997). *Formalna charakterystyka zachowania – Kwestionariusz Temperamentu*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego.

Zytowski D.G., (1992). *Three Generations: The Continuing Evolution of Frederic Kuder's Interest Inventory*. Journal of Counseling and Development, 71, 245–248.